

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

КИРИЧЕНКО ВІКТОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 159.923.2 : 159.98

**ФОРМУВАННЯ КАРТИНИ СВІТУ ОСОБИСТОСТІ В
СУЧАСНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового
ступеня доктора психологічних наук

Київ – 2021

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка

Науковий консультант

дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Моляко Валентин Олексійович**, Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, лабораторія психології творчості, завідувач

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, доцент **Костюченко Олена Вікторівна**, Київський національний університет культури і мистецтв, кафедра психології, доцент;

доктор психологічних наук, професор **Рибалка Валентин Васильович**, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, відділ психології праці, провідний науковий співробітник;

доктор психологічних наук, доцент **Хміляр Олег Федорович**, начальник кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, полковник.

Захист відбудеться 24 березня 2021 року об 11.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.453.01 в Інституті психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою : 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України за адресою : 01033, Київ-33, вул. Паньківська, 2

Автореферат розісланий 23 лютого 2021 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.М. Третяк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Динаміку розвитку сучасного суспільства можна окреслити як неупинний рух з прискоренням у напрямку вивчення невідомого. Блага, якими користуються сучасні люди, стали можливими внаслідок зміни еволюційної ролі знань у процесі здійснення соціальної активності. Найбільш цінним та найбільш небезпечним ресурсом на Землі стала інформація. Вона перетворилася на гігантську субстанцію, яка складається з величезної сукупності інформаційних мереж, що формують «розумове поле» Землі (В. І. Вернадський, Е. Леруа, В. О. Моляко, П.-Т. де Шарден, К. Ясперс). Особистість в умовах сучасного інформаційного суспільства змушена постійно реагувати на безліч інформаційних подразників. Це накладає додаткове навантаження психологічної регуляції інформаційної діяльності, дестабілізує життєвий простір особистості та призводить до втрати індивідуальності. Зазнає трансформації індивідуальна картина світу під тиском глобалізаційних перетворень, зникають кордони життєвого простору, змінюється уявлення про світ та місце особистості у ньому.

У кінці XIX ст. та на початку XX ст. з'являються перші філософські роботи, в яких зазначається прихід епохи, коли усіма процесами соціальної життєдіяльності буде керувати «інформаційний капітал» (Е. Беллами, Ф. Бекон, М. Вебер, Ю. Габермас, О. Шпенглер). На той час це були майже футуристичні передбачення про світ майбутнього, у якому будуть зруйновані традиційні межі етнодержавного поділу, який буде позбавлений обмежень соціальної поляризації, що є характерним для індустріального (сировинного) суспільства. У середині XX ст. починає викристалізовуватися цілісна концепція функціонування нового типу суспільства, в основі якого лежить інформаційна діяльність як суспільно-інтегруючий вид активності (Д. Белл, Е. Тоффлер, У. Ліппман, І. С. Шкловський, Л. В. Яроцький). Автори концепції інформаційного суспільства Д. Белл, Е. Тоффлер та У. Ліппман характеризують його як епоху хаосу та невизначеності. Зокрема вказується на те, що пересічна людина стає заручником інформаційної мережі в її глобальних масштабах та поступово екстраполює психічні акти життєдіяльності у віртуальний цифровий світ. Основні концепції дослідження різноманітних аспектів функціонування інформаційного суспільства пов'язані з визнанням найвищою цінністю знань та еволюції людини в напрямку оперування цими знаннями для вирішення поточних завдань. Колективна та індивідуальна картина світу є результатом узагальнення суспільного досвіду, на основі чого формується відповідна стратегія взаємодії з комунікатором, а отже і спосіб взаємодії з інформаційним контентом, який він транслює. Стратегії особистісного світосприйняття слугують людині стабілізаторами взаємодії з інформаційним середовищем. Плин інформації та необхідність щоденно споживати величезні масиви контенту з метою задоволення різних потреб вимагають миттєвого реагування на зміст відповідно до тієї ситуації та рольової позиції, яку займають суб'єкти інформаційного процесу (К. А. Абульханова-Славська, В. І. Іноземцев, В. О. Моляко, М. Л. Смульсон, І. С. Шкловський). Особливістю сучасного інформаційного суспільства, яке характеризується висхідним ступенем соціальної віртуалізації, є висока динаміка рольових позицій суб'єкта соціальних відносин в умовах суспільної публічності.

У системі цифрових соціальних мереж, інформаційної інфраструктури великих мегаполісів у сучасної людини залишається дедалі менше особистісного простору для репрезентації власної індивідуальності «Я», тому вона повинна постійно відповідати на очікування середовища та керуватися колективною картиною світу в процесі життєдіяльності (Ч. Кулі, У. Ліппман, Н. Луман, А. І. Лучинкіна, А. Ю. Шеманов, А. І. Шафоростов, Я. Усуда). Змінилися принципи налагодження соціальної комунікації, а отже і соціокультурні чинники формування картини глобалізованого світу, яка концептуально відрізняється від моделі світу індустріального суспільства тим, що її основою є не індивідуально-перцептивний досвід індивіда, а колективний: на перший план виходить соціально схвалювана інтерпретація подій, явищ, фактів (Т. Адорно, В. Гумбольдт, П. Лазарсфельд, Т. Дрідзе, А. Є. Жичкіна, С. А. Зеленський, Л. І. Ладига, Г. Г. Почепцов, А. В. Чистяков, В. Д. Черноіваненко).

У ХХІ ст. з'являється новий вид інформаційних мереж, які відрізняються від попередніх традиційних ЗМІ, – Internet та віртуальні соціальні спільноти. Вони є результатом технологічної глобалізації Світу та утворили нові, принципово інші, ніж державні чи етнонаціональні об'єднання, взаємозв'язки між членами суспільства. В їх межах діють інші закони соціальної життєдіяльності. Цифрова мережа є зручним простором для здійснення активності для більшості людей, які відчують психологічний дискомфорт у реальному, фізичному середовищі (А. Голдберг, М. О. Носов, А. В. Чистяков, К. Янг). Сучасне інформаційне суспільство – це світ, створений за образом та подобою людини. Життєдіяльність у ньому вимагає специфічних форм адаптації, які до цього були освоєні лише незначною частиною суспільства.

Однією з актуальних причин необхідності дослідження проблем світосприйняття особистості у сучасному інформаційному суспільстві є зміни його соціокультурної та геополітичної інфраструктури. На фоні суспільних трансформацій України, починаючи з 2005 року, та прагнення до об'єднання з Європейським цивілізаційним простором ці зміни зумовили трансформацію картини світу особистості на соціокультурному рівні. Кардинальна відмова від старого та соціально-психологічні труднощі інтеграції до нового культурного простору зумовили дезорганізацію психічної життєдіяльності особистості, призвели до суспільної та світоглядної дезорієнтації. Не дослідженою, на нашу думку, є проблема стратегіальної організації особистісного світосприйняття та проблема взаємодії особистості з іншими суб'єктами в глобальному цифровому інформаційному середовищі. Малодослідженою лишається функціональна природа інформаційної культури, яка окрім раціонального відображення та обробки інформації, має ще й інші соціально важливі функції – уніфікації соціального сприйняття навколишньої дійсності та формування особистісного ставлення до неї.

Кардинальна відмова від старого та соціально-психологічні труднощі інтеграції до нового культурного простору зумовили хаотизацію психічної життєдіяльності особистості, призвели до суспільної та світоглядної дезорієнтації. Останніми роками під керівництвом В. О. Моляко в межах його концепції творчої конструкторології виконано низку досліджень, які стали підґрунтям цієї роботи.

Вперше на теренах незалежної України було піднято проблему функціонування особистості в умовах інформаційного хаосу та суспільної невизначеності. Таким чином, недостатня розробленість окресленої проблеми та її соціальна значущість зумовили вибір теми нашого дослідження «Формування картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві» (19.00.01 – загальна психологія, історія психології).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації пов'язана з комплексними темами кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка «Особистісне зростання в умовах трансформації сучасного суспільства» (номер державної реєстрації – 0114U003867) та «Психічне здоров'я особистості: сім'я, спільнота, нація» (номер державної реєстрації – 0119U102340). Дисертаційне дослідження виконувалося у межах міжнародного наукового семінару «Reprezentacja polityczna mniejszości narodowych» (в рамках наукового проекту «Język i miejsca. Języki mniejszości narodowych w przestrzeni publicznej w Polsce i w Europie» (nr 3502 - FAKL740) спільно з Інститутом соціології Варшавського університету, 2016), науково-просвітницького проекту «Психічне здоров'я дітей: від знань до дій» (у рамках співпраці з ГО Центр практичної психології «ForLife» за грантової підтримки Житомирської ОДА (розпорядження голови ОДА № 355 від 08.09.2017, наказ управління інформаційної діяльності та комунікацій з громадськістю Житомирської ОДА №3 від 18.09.2017), науково-дослідного проекту «Модернізація економічної політики розвитку сфер діяльності та ринків» ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (номер державної реєстрації – 0118U007329).

Тему дисертації затверджено на засіданні вченої ради Житомирського державного університету імені Івана Франка (протокол № 3 від 26 жовтня 2018 року).

Мета дослідження. Вивчити психологічні особливості взаємодії особистості з цифровим інформаційним простором та проаналізувати його вплив на формування картини світу в умовах інформаційного суспільства.

Об'єкт дослідження: картина світу особистості.

Предмет дослідження: картина світу суб'єкта соціальних відносин в умовах сучасного інформаційного суспільства.

В основу дослідження покладено **припущення** про те, що картина світу особистості є результатом взаємодії з глобальним цифровим інформаційним простором. При цьому:

1. Вибір стратегії особистісного світосприйняття обумовлює рольова позиція суб'єкта соціальних відносин у системі рольової ідентифікації «я-ми-вони».
2. Пересічні члени інформаційного суспільства змушені бути постійно включеними в інформаційну мережу з метою споживання актуальної інформації, що може призвести до виникнення інформаційної залежності та дестабілізації життєвого простору.
3. З метою успішної соціальної та професійної адаптації у пересічних членів інформаційного суспільства у процесі життєдіяльності формується високий рівень інформаційної культури.

4. В умовах суспільної невизначеності рольові ідентифікатори реципієнта та комунікатора стають основою інформаційної взаємодії у суспільному континуумі групової поляризації «ми»-«вони» та зумовлюють вибір особистісної стратегії світосприйняття у відповідній системі рольової ідентифікації.

Відповідно до мети та сформульованих припущень роботи визначено такі **завдання дослідження**:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми формування картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві та розробити дослідницьку модель інформаційної діяльності особистості в системі соціально-рольової ідентифікації.
2. Вивчити особливості конструювання картини світу у процесі інформаційної діяльності особистості в цифрових соціальних мережах та під час взаємодії з засобами масової інформації.
3. Прослідкувати особливості стратегіальних відмінностей особистісного світосприйняття в уніполярних, монополярних та біполярних системах соціально-рольової ідентифікації.
4. Вивчити особливості формування інформаційної залежності у представників інформаційного суспільства та причини її розвитку.
5. Проаналізувати особливості життєдіяльності особистості в умовах суспільної невизначеності.
6. Визначити особливості розвитку інформаційної культури у представників соціономічних та технономічних професій.

Теоретико-методологічною основою дослідження є філософсько-антропологічні концепції соціальної організації та функціонування інформаційного суспільства Д. Белла, Е. Беллами, В. Вернадського, Ю. Габермаса, У. Ліппмана, Р. Талера, Е. Тоффлера, О. Шпенглера; філософія соціального та культурного антропогенезу Б. Ф. Поршнєва; концепції науково-дослідницької операціоналізації поняття «картина світу» Б.Г. Ананьєва, Ф. Боаса, Дж. Брунера, З. Баумана, М. Вебера, Ж. Деріди, П. Друкера, М. Гайдеггера, Дж. Келлі, М. Кірні, О. М. Леонтьєва, У. Ліппмана, А. Моля, В. О. Моляко, Р. Редфілда, Е. Сепіра; теорії соціокультурного інтеракціонізму Г. Блумера, І. Гофмана, Ч. Кулі, К. Леві-Строса, Дж. Міда, Т. Шибутані; соціально-рольовий підхід до вивчення особистості Т. Адорно, А. Адлера, В. В. Горбунової, С. Московічі, П. П. Горностая, Е. Еріксона, К. Ясперса; соціально-психологічні теорії інформаційної діяльності суспільства М. Вебера, Ю. Габермаса, Дж. Грюніга, К. Мангайма, М. Маклюєна, Т. Парсонса, Г. Г. Почепцова, Ч. Тіллі, І. С. Шкловського, Л. В. Яроцького; концепція стратегіальної організації свідомості та творчого поетичного світосприйняття В. О. Моляко.

З метою реалізації завдань дослідження, забезпечення вірогідності його результатів використано такі **методи**:

- **теоретичні** – аналіз та узагальнення наукових джерел – для вивчення проблеми формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві та розробки дослідницької моделі інформаційної діяльності особистості в системі соціально-рольової ідентифікації;

- **емпіричні** – психосемантичні та експериментальні методи, а також стандартизоване опитування («Тест-опитувальник вивчення Internet-залежності» К. Янг в адаптації В. А. Бурової, шкала Internet-залежності А. Є. Жичкіної, авторська модифікація методики «Хто я?» Т. Куна, «Шкала толерантності до невизначеності Д. Маклейна» в модифікації О. Г. Луковицької, авторський опитувальник діагностики «Функціональної й компетентнісної спроможності державної служби та держслужбовців в Україні») – для вивчення психологічних особливостей взаємодії особистості з цифровим інформаційним простором та формування картини світу в умовах інформаційного суспільства;

- **статистичні методи обробки результатів дослідження** – факторний аналіз, кутове перетворення Фішера, t-критерій Стюдента, кореляційний аналіз, U-критерій Мана Уїтні, міри центральної тенденції – з метою обробки результатів дослідження та визначення статистичної надійності розподілу даних. Автоматизована статистична обробка даних здійснювалася за допомогою пакету програм STATISTICA 6.0.

Дослідження проводилося впродовж 2014-2019 років. Загальна вибірка досліджуваних становила 688 осіб підліткового, юнацького та раннього дорослого віку обох статей північно-західного регіону України.

Надійність та достовірність результатів дослідження забезпечена методологічною та теоретичною обґрунтованістю вихідних даних, аргументованістю теоретичних висновків, валідністю використаних методів, які релевантні меті та завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу результатів дослідження й використанням методів математичної статистики.

Наукова новизна результатів дослідження полягає у тому, що:

вперше: розроблено психологічну концепцію стратегіальної організації особистісного світосприйняття у сучасному інформаційному суспільстві; визначено сутність психологічних особливостей взаємодії особистості з цифровим інформаційним простором; розкрито зміст психологічної феноменології формування картини світу в умовах рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора; розроблено та апробовано методологію дослідження інформаційної культури особистості; розширено дослідницьку проблематику психології життєдіяльності особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства; доповнено зміст понять «картина світу», «особистісне світосприйняття» в межах дослідницької методології творчої конструктології В. О. Моляко; запропоновано програму розвитку критичності мислення у здобувачів вищої освіти; подальшого розвитку набули положення про функціональне значення інформаційної культури як ресурсу адаптації особистості до соціального середовища.

Теоретичне значення результатів дослідження полягає у тому, що: узагальнено та систематизовано наукові дослідження, які стосуються проблематики життєдіяльності особистості в інформаційному суспільстві; проведено теоретико-методологічний аналіз соціально-професійної компетентності особистості, ролі та значення інформаційної культури у її структурі; виокремлено основні стратегії особистісного світосприйняття, описано їх функціональне значення у процесі інформаційної взаємодії; розроблено теоретичну модель інтеграції суспільного досвіду в індивідуальну картину світу особистості.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробці методології дослідження функціональної та компетентнісної спроможності державних службовців та концептуалізації в її межах структури інформаційної культури особистості. Результати досліджень можуть бути використані при підготовці здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійними та освітньо-науковими програмами, а також практичними психологами, соціальними працівниками, керівниками підрозділів військових та правоохоронних органів у процесі вирішення практичних завдань, пов'язаних із інформаційними процесами суспільства та наслідками їх впливу на особистість.

Впровадження результатів дисертаційного дослідження. Результати дослідження впроваджені у навчальний процес Житомирського державного університету імені Івана Франка (довідка №1/292 від 11.02.2020); у навчальний процес Українського католицького університету (протокол №7 від 30.01.2020); в освітню діяльність Державного університету «Житомирська політехніка» (довідка №44-01.00/342 від 18 лютого 2020 року); в освітній процес Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (довідка №421/01 від 18.02.2020); у практичну діяльність ГО «Інститут креативних інновацій» (довідка № 110220 від 11.02.2020); у дослідницьку діяльність ГО «Центр практичної психології «Фо Лайф»» (довідка №2020/0211 від 11 лютого 2020); у навчальний процес Житомирського військового інституту імені С.П. Корольова (акт про впровадження від 20 лютого 2020 року); в освітній процес Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (довідка №1-28/1049 від 05.06.2020); в освітній процес Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет» (довідка № 68-20-179/1 від 05.03.2020); у навчальний процес Рівненського державного гуманітарного університету (довідка 19.06.2020 № 01-12/47).

Особистий внесок здобувача. Розроблені автором наукові положення, отримані емпіричні результати та висновки є самостійним внеском у дослідження проблеми формування картини світу особистості в сучасному інформаційному суспільстві. У колективній монографії «Оцінювання функціональної та компетентнісної спроможності державних службовців: досвід і перспективи» авторськими є розділ 1 та підрозділ 3.1, де обґрунтовано методологію дослідження інформаційної культури особистості. У статті «Літературне полотно життя», написаній у співавторстві з К.А. Марчук, здобувачеві належить основна ідея роботи, теоретичне узагальнення наукової проблематики психологічної детермінації літературної творчості особистості (50% авторського тексту). У статті «Соціальний філогенез у призмі наукових ідей трансгуманізму», написаній у співавторстві з Ф. А. Дончевим, авторською є методологія використання філософських ідей трансгуманізму для розбудови сучасного інклюзивного суспільства (70% авторського тексту). У статті «Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення», написаній у співавторстві з О. М. Савиченко та Я. А. Сардаковським, авторськими є 50% роботи, в тому числі теоретична модель та методологія дослідження спільної історичної пам'яті українців та поляків.

У статті «Репрезентація у масовій психіці образу осіб з інвалідністю: методологічні засади дослідження», написаній у співавторстві з К. П. Гавриловською та Л. М. Фальковською, авторським є теоретичний аналіз формування образу осіб з інвалідністю в масовій свідомості за допомогою ЗМІ (30% авторського тексту).

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на засіданнях лабораторії психології творчості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України та науково-методологічних семінарах кафедри соціальної та практичної психології Житомирського державного університету імені Івана Франка, Міжвузівському науковому семінарі «Інформаційно-психологічна безпека особистості як теоретична і практична проблема» (Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова, 20 лютого 2014 року), I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Особистісне зростання: теорія і практика» (ЖДУ імені Івана Франка, 29 квітня 2014 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Практична психологія освіти ХХІ століття: проблеми та перспективи» (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, 20-21 травня 2014 року), Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні проблеми сприймання» (Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 28 травня 2015 року), XV науково-методичній конференції «Проблеми та напрямки вдосконалення підготовки військових фахівців з урахуванням досвіду антитерористичної операції у східних областях України» (Житомирський військовий інститут імені С.П. Корольова, 21 травня 2015 року), IV Міжнародній науково-теоретичній конференції «Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності» (Житомирський державний університет імені Івана Франка, 1 - 2 жовтня 2015 року), XV Міжнародній науковій психологічній конференції «Психологічні проблеми творчості» (Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 23-24 липня 2015 року), Всеукраїнській науково-теоретичній конференції з міжнародною участю «Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі» (ЖДУ імені Івана Франка, 23 листопада 2015 року), Міжнародному форумі «UkraineLab: Playing polyphony of the society. Exploring the European identity» (19 - 22 вересня 2016, MitOst, м. Берлін, Німеччина), Міжнародній науковій конференції «Демографічні зміни і проблеми національних меншин у Центральній-Східній Європі і на Балканах» (Житомирський державний університет імені Івана Франка, 4 листопада 2016 року), II Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні координати розвитку особистості: реалії та перспективи» (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 17 травня 2017 року), Міжнародній науковій конференції «Polityczne mniejszości. Mniejszości narodowe we władzach lokalnych w perspektywie porównawczej: Polska i Ukraina» (Інститут соціології Варшавського університету, 8 - 9 грудня 2017 року), Міжнародній міждисциплінарній асамблеї «Посттравматичний стрес: дорослі, діти, родини в ситуації війни» (Східно-Європейський Інститут психології (Україна-Франція), 8-10 грудня 2017), Міжнародній науково-практичній конференції «Особистість у просторі молодіжної субкультури» (Рівненський державний гуманітарний університет, 27-28 березня 2019 року), XIX Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічні

проблеми сприймання (як фундамент творчого мислення)» (Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 23 травня 2019 року), II Всеукраїнському конгресі із соціальної психології «Соціальна психологія сьогодні: здобутки і перспективи» (Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, 7 листопада 2019 року).

Публікації. Основний зміст дослідження відображено у 49 публікаціях (44 одноосібних): в 1 одноосібній та 1 колективній монографіях, 3 навчальних посібниках та 3 навчально-методичних виданнях, 25 статей у збірниках наукових праць та спеціальних наукових журналах, включених у перелік, затверджений МОН України (з них 1 у виданнях, що індексується у Міжнародній наукометричній базі Web of Science Core Collection та 8, що індексуються у Міжнародній наукометричній базі Index Copernicus), 4 – у зарубіжних наукових періодичних виданнях, які індексуються у Міжнародних наукометричних базах CEJSH та EBSCO Databases (з них 2 статті у виданнях, внесених до переліку Польської Академії Наук з кількістю пунктів 2), 12 – у збірниках матеріалів конференцій.

Матеріали кандидатської дисертації «Становлення професійної ідентичності у процесі професійної адаптації», захищеної у 2014 році (за спеціальністю 19.00.03 – психологія праці; інженерна психологія), у докторській дисертації не використовуються.

Структура й обсяг роботи. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, загальних висновків, додатків на 50 сторінках, списку використаних джерел (433 найменувань, 50 з яких – іноземною мовою). Повний обсяг дисертації – 497 сторінок друкованого тексту (основний обсяг – 379 сторінок). Робота містить 23 рисунки (на 19 сторінках) та 14 таблиць (на 17 сторінках).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми, її актуальність, сформульовано об'єкт, предмет, мету, завдання і методи дослідження, розкрито методологічні та концептуальні підходи до дослідження проблеми; висвітлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи; представлені дані про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та опубліковані роботи за темою дисертації.

У першому розділі **«Картина світу сучасної особистості: виклики глобалізації ХХІ ст.»** здійснено теоретичний екскурс до проблеми появи та закономірностей функціонування інформаційного суспільства. Розкрито психологічні особливості функціонування інформаційного суспільства в умовах суспільної глобалізації. Крізь призму психологічних теорій проаналізовано поняття «картина світу», представлено науково-методологічну еволюцію підходів до дослідження явища. На основі теоретичного аналізу описано основні стратегії особистісного світосприйняття у системі соціально-рольової ідентифікації «я-ми-вони». В кінці ХІХ ст. та на початку ХХ ст. з'являються перші філософські роботи, у яких відмічається прихід епохи, коли усіма процесами соціальної життєдіяльності керує «інформаційний капітал» (Е. Белламі, Ф. Беккон, М. Вебер, Ю. Габермас, О. Шпенгер).

У середині ХХ ст. з'являється цілісна концепція функціонування нового типу суспільства, в основі якого лежить інформаційна діяльність як суспільно-інтегруючий вид активності (Д. Белл, Е. Тоффлер, У. Ліппман, І. С. Шкловський, Л. В. Яроцький). Автори концепції інформаційного суспільства Д. Белл, Е. Тоффлер та У. Ліппман характеризують її як епоху хаосу та невизначеності. У їх роботах вказується на те, що пересічна людина стає заручником інформаційної мережі в її глобальних масштабах та поступово екстраполює акти психічної життєдіяльності у віртуальний цифровий світ. Основні концепції функціонування інформаційного суспільства пов'язані з визнанням найвищою цінністю знань та еволюції людини в напрямку оперування ними для вирішення поточних завдань. Вони обґрунтовують необхідність зміни принципової моделі суспільних та державних відносин, які регулювали активність особистості починаючи з появи виду *homo sapiens*. Еволюція людства, як і інших живих організмів, пов'язана з розвитком здатності сприймати, акумулювати й відтворювати інформацію. Це дозволяє людині зберігати адаптивні властивості, необхідні, в першу чергу, для виживання, а вже надалі – для перетворення середовища. Високий рівень соціальної віртуалізації, швидка динаміка ролевих позицій суб'єкта соціальних відносин в умовах суспільної публічності, які є особливостями сучасного інформаційного суспільства, залишають дедалі менше особистісного простору для репрезентації власної індивідуальності. Необхідність постійно відповідати очікуванням середовища та керуватися колективною картиною світу в процесі життєдіяльності (Ч. Кулі, У. Ліппман, Н. Луман, А. І. Лучинкіна, А. Ю. Шеманов, А. І. Шафоростов, Я. Усуда) змінила принципи налагодження соціальної комунікації та соціокультурні чинники формування картини глобалізованого світу. Моделі світобудови індустріального та інформаційного суспільства різняться співвідношенням індивідуального та колективного досвіду у колективній картині світу (Т. Адорно, В. Гумбольт, Т. Дрідзе, А. Є. Жичкіна, С. А. Зеленський, Л. І. Лади́га, П. Лазарсфельд, Г. Г. Почепцов, А. В. Чистяков, В. Д. Черноіваненко).

Теоретичний аналіз та власні пілотажні дослідження дають підстави розглядати такі соціально-психологічні особливості сучасного інформаційного суспільства:

- глобалізація картини світу пересічних громадян, розширення меж життєвого простору та формування необхідності бути в контексті подій та явищ, які безпосередньо не стосуються людини або на які вона не може впливати;
- високий рівень інформаційної залежності особистості, яка призводить до надмірного та ненормованого споживання інформації та дестабілізує соціальну активність і взаємозв'язки між суб'єктами соціальних відносин;
- швидка зміна інформаційного контенту під впливом соціально-економічних трансформацій, геополітичних змін, науково-технічного прогресу, соціальної та культурної еволюції;
- хаотизація інформаційних потоків та їх неконтрольованість через здатність будь-якого члена інформаційного суспільства займатися публічною інформаційною діяльністю.

Сучасне інформаційне суспільство, яке з'явилося на початку ХХІ ст., характеризується високим рівнем насиченості будь-якого суспільного процесу релятивною інформацією, яка має не стійкі властивості цінності, актуальності та новизни.

Пересічна людина змушена щоденно споживати велику кількість інформації, постійно включатися в глобальну цифрову інформаційну мережу з метою орієнтації та вирішення поточних життєвих завдань. Втрата цієї властивості може призвести до порушень соціальних функцій особистості, дестабілізувати її життєвий простір, спричинити порушення фізичного та психічного розвитку. Більшість пересічних громадян під впливом засобів масової інформації беруть за основу загальноприйнятний спосіб аналізу навколишнього середовища, яке включає не лише фізичні елементи, а й специфічні зв'язки між ними. Засоби масової інформації та інші медійні ресурси роблять пересічну людину «заручником подій», у яких вона мимоволі починає брати участь. Основна проблема людського буття полягає у тому, що за таких обставин вона намагається більшою мірою реагувати на те, що її безпосередньо не стосується та що вона не зможе контролювати за необхідності. В сучасному інформаційному суспільстві людина живе в умовах постійного стресу, який пов'язаний з різними факторами, які можуть підсилювати один одного, та, як результат, дестабілізувати активність особистості в соціальному середовищі.

У процесі ущільнення інформаційного контенту як результату щоденного продукування інформації людина потрапляє в умови примусової інформатизації. Суспільство штучно створює ситуації включення особистості в інформаційний контент навіть, якщо вона не є їх учасником, а пасивним спостерігачем. Частка індивідуального перцептивного досвіду, який з'являється в процесі сприйняття об'єктивної реальності за допомогою основних органів відчуття і сприймання та колективного досвіду, зміщена на користь останнього. Досвід колективного суб'єкта соціальних відносин є провідним у процесі становлення картини світу пересічної особистості. Спираючись на концептуальні положення теорії соціального антропогенезу Б. Ф. Поршнєва, ми вивчаємо особистість в соціальному континуумі «ми». Основна мета соціалізації полягає у встановленні стійких зв'язків з основними інформаційними джерелами, які через прямі чи опосередковані інтервенції контенту підтримують соціально прийнятну та психологічно безпечну картину світу. З метою збереження орієнтації в соціальному середовищі та інформаційному контенті, пересічна особистість здійснює постійний моніторинг групової більшості та її позиції щодо тих подій та явищ, які є важливими для колективного об'єднання «ми». Однією з характерних рис інформаційного суспільства є домінування досвіду «ми» над досвідом «я». Картина світу пересічної людини базується на стереотипах соціального сприйняття, які співвідносяться (або, принаймні, не дисонують) з досвідом «ми». Особистий досвід повинен відповідати груповому, інакше він може не увійти в смислову структуру картини світу.

Психологічне пояснення феномену відображення у масовій чи індивідуальній свідомості навколишнього світу зустрічається в дослідженнях як «образ світу» (О.М. Леонтьєв), «суб'єктивний семантичний простір» (Ч. Озгуд), «система особистісних конструктів» (Дж. Келлі), «суб'єктивна картина світу» (Дж. Брунер), «внутрішній світ людини» (Б. Г. Ананьєв), «образ (праобраз) світу» (В. О. Моляко), «когнітивна схема світу» (Ж. Піаже), «мовна модель світу» (Е. Сепір, Ф. Боас), «ментальна модель світу» (Дж. Лакоф, М. Джонсон). Як соціокультурне явище, картина світу на рівні масової та індивідуальної свідомості виконує ряд адаптивно-важливих функцій.

По-перше, вона стабілізує життєвий простір особистості, робить його розмірним та зрозумілим. Процес особистісного самоконструювання полягає в пошуку свого призначення у просторі, створеному на основі елементів культури. По-друге, картина світу виконує функцію соціального та індивідуального інтерпретатора дійсності (явищ та феноменів). У концепції творчої конструкторології В. О. Моляко мистецтво є абсолютним інструментом конструювання світу. Культурний та естетичний розвиток людини пов'язаний з формуванням здатності до творчого світосприйняття. В будь-який момент вона повинна бути готова осмислити та зрозуміти світ, створений за образом та подобою «іншого» як словесно-поетичне полотно. На думку В. О. Моляко, загальна детермінація побудови образів світосприйняття пов'язана з трьома основними блоками: стратегіальною обумовленістю реагування на навколишній світ; тактичною готовністю суб'єкта до вирішення життєвих та професійних проблем (завдань, ситуацій), які формуються в процесі соціалізації; ситуативно-оперативна готовність до сприйняття нової інформації, нових предметів, людей, явищ. За рахунок включення особистості в багаторівневу систему міжособистісної комунікації, до якої ми відносимо обмін інформацією на міжособистісному рівні в процесі спілкування та долучення до інформаційних джерел, відбувається поступове формування цілісної картини світу, складність якої залежить від того, наскільки глибоко людина інтегрована в систему суспільної комунікації.

Основним інформаційним каналом для зв'язку з громадськістю та формування громадської думки на сучасному етапі розвитку суспільства є засоби масової інформації, які виконують роль соціального інституту, головна мета якого – забезпечити цільову аудиторію необхідними знаннями про навколишній світ. Виникнення та еволюція ЗМІ пов'язані з загальною динамікою соціокультурного розвитку суспільства. Вони роблять пересічну людину заручником подій, у яких вона мимоволі починає брати участь. Основна проблема полягає в тому, що за таких обставин вона намагається більшою мірою реагувати на те, що її безпосередньо не стосується, залишається поза її життєвим контекстом. Ми звертаємо увагу на те, що проблемою є не надмірне вираження емоцій щодо певних подій, а їх ірраціональність для особистості. Формуючи певну картину навколишнього світу з уламків телевізійних програм, газетних статей та інтернет-блогів, пересічна людина має спотворене уявлення про те, що події, які відбуваються в «бутті» іншого, є більш важливими, ніж ті, що відбуваються за її безпосередньої участі. Така позиція може призвести до виникнення активності, яка здебільшого не має продуктивних результатів ні для виконавця, ні для інших. Події в житті «іншого» формують стан «прикутості» до інформаційних мереж, особливо коли вони мають сильне емоційне забарвлення та руйнують звичний устрій життя. Однією з особливостей сучасного суспільства є створення цілої індустрії, яка пов'язана з виробництвом, поширенням та збереженням інформації. Основою картини світу особистості є досвід, який вона отримує з навколишнього середовища. Досвід є тим, що залишається в пересічній особистості у процесі взаємодії зі світом. Не все, з чим контактує особистість, знаходить відображення в її свідомості. Тому картина світу є результатом не того, що було (відбувалося) в житті людини, а того, що у результаті залишилося.

У кожному конкретному випадку людина самостійно вирішує, яким чином події та явища, які опинилися у полі її сприйняття, чи у яких вона брала безпосередню участь, увійдуть в її картину світу. Суб'єктивна картина світу не є відображенням об'єктивної реальності як такої, а відображенням певного відображення.

Особистість в культурно-інформаційному просторі існує в контекстуальному континуумі «ми». Основна мета соціалізації полягає у встановленні стійких зв'язків із основними інформаційними джерелами, які через прямі чи опосередковані інформаційні інтервенції підтримують соціально прийнятну та психологічно безпечну картину світу. З метою збереження орієнтації в соціальному середовищі та інформаційному контенті, пересічна особистість здійснює постійний моніторинг групової більшості (як носія досвіду «ми») та власної рольової позиції в межах конкретної ситуації (рис.1).

Рис. 1 Дослідницька модель інтеграції суспільного досвіду в індивідуальну картину світу особистості

Підтримка більшості налаштовує на прийняття усталеної картини світу цієї групи людей: у момент ідентифікації особистість має думати та діяти як типовий її представник. Таким чином, у процесі інформаційної діяльності (сприйнятті, переробці, отриманні контенту) пересічна людина має знайти відповідь на три основні питання: «хто я?», «хто ми?» та «хто вони?». Соціально-психологічні маркери, атрибуція яких здійснюється в процесі інформаційних взаємовідносин, стосуються тих рис особистості, які дозволяють суб'єкту інформаційних відносин займатися публічною інформаційною діяльністю, виражати певну думку, претендувати на публічне визнання та підтримку. Оскільки картина світу в інформаційному суспільстві, у першу чергу, має геополітичну структуру, етнонаціональний чинник особистісної взаємодії є одним з основних.

Суспільна історія, публічна інтерпретація та ідеологічна підтримка фактів суспільної життєдіяльності слугують певними орієнтирами пізнання світу. Образ «вони» є домінуючим у процесі конструювання картини світу. Спираючись на теорію соціокультурного антропогенезу Б. Ф. Поршнєва, ми вважаємо, що світоглядні протиставлення є основним механізмом конструювання картини світу.

Процес інтеграції на основі ідентифікації починається з появи певної спільноти, яка відрізняється від «більшості ми» за рядом характеристик: расових, етнічних, географічних, соціокультурних тощо. На кожному рівні ідентифікації існує своя система протиставлення «ми»-«вони», а тому в межах індивідуальної свідомості зберігається чітка диференціація представників спільнот, членом (або заручником) яких є людина. На рівні індивідуальної свідомості існує одночасно декілька картин світу, поява яких детермінована особливостями соціальної ідентифікації особистості. В процесі соціального розвитку відбувається становлення картини світу особистості – внутрішнього імпліцитного уявлення про світ та його закономірності, яке формується на основі групових моделей сприйняття світу. Групова картина світу – це узагальнене уявлення про світ як цілісність серед усіх представників соціокультурного осередку. Індивідуальна картина світу є лише частковою репрезентацією загальногрупової, вона відображає індивідуальну історію життєдіяльності особистості, спосіб взаємодії зі світом та іншими суб'єктами соціальних відносин.

Спосіб пізнання світу та інтеграції отриманого в процесі соціальної взаємодії досвіду залежить від рольової позиції суб'єкта соціальних відносин та його ідентифікації з адресатом. Цілісна картина світу особистості в інформаційному суспільстві формується в континуумі «ми-вони» та складається з окремих елементів, які формуються в результаті взаємодії з певною частиною соціального середовища. Перебуваючи на рівні ситуації в певній системі стосунків із суб'єктом мовлення, індивід обирає спосіб реконструювання зовнішньої об'єктивної дійсності, який оформлюється на рівні когнітивних процесів та поведінкових актів у вигляді життєвої стратегії пізнання світу.

На основі теоретичного аналізу проблеми стратегіальної організації особистісного світосприйняття ми виокремили чотири основні стратегії пізнання світу: стратегія сегрегації, стратегія ексклюзії, стратегія інтеграції, стратегія інклюзії (рис. 2). Нами було виокремлено чотири основні стратегії взаємодії особистості з іншими суб'єктами соціальних відносин, в основі яких лежать особливості рольової позиції реципієнта та комунікатора:

1. **Стратегія сегрегації** передбачає повне дистанціювання суб'єкта від інформації, заперечення існування факту, пошуках альтернативного бачення події, явища (як правило загальноприйнятого). Вона проявляється у рольовій системі стосунків, де адресат повідомлення знаходиться у системі відносин «вони» та сприймається як ворог, опонент.

2. **Стратегія ексклюзії** передбачає знецінення повідомлення та винесення його за межі життєвого контексту «ми»; явища та події, з якими пов'язаний інформаційний зміст, не знаходять належної підтримки серед представників територіального об'єднання «ми».

3. **Стратегія інтеграції** – це включення інформаційного контенту «вони» до картини світу «ми», інформація має доповнювальний характер, а новий інформаційний зміст не повинен суперечити усталеній картині світу та його організаційній структурі.

4. **Стратегія інклюдії** передбачає рівноправне існування інформаційного контенту, який має відношення як до контексту суспільно діяльності «ми», так і до «вони», не передбачає конфронтаційного порівняння та заперечення, а також цілеспрямованого утворення альтернативної концепції як протидія існуючій. Ця стратегія дає можливість досягти світоглядного плюралізму та забезпечує існування різноманітних форм прояву культури.

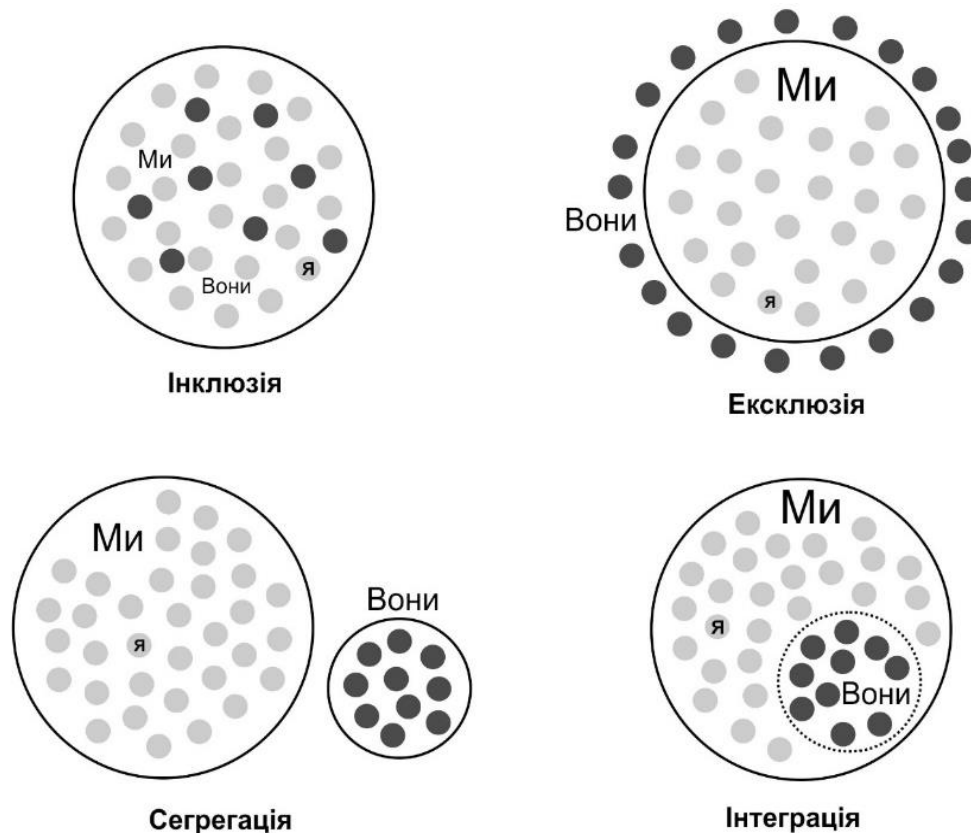

Рис.2 Стратегії особистісного світосприйняття в умовах інформаційного суспільства

Рольова індикація передбачає вивчення індивідом соціально-психологічних характеристик, які є важливими в контексті індивідуальної інформаційної взаємодії. Під час інформаційної взаємодії пересічні люди здійснюють соціальну перцепцію на основі тієї рольової позиції, яку займає мовець, та тієї ролі, яка є для них властивою (важливою) в конкретній ситуації.

Ми виокремили три системи рольової ідентифікації: монополярна, уніполярна та біполярна (рис. 3). *Монополярна ідентифікація* формується на основі усвідомлення ролі на рівні «я», яка не потребує групової ідентифікації на рівні «ми» та «вони», пошуку групової більшості чи опозиції. Такий вид ідентифікації є найбільш полenezалежним у процесі інформаційного обміну, оскільки не передбачає орієнтацію на моделі сприймання групової більшості. *Уніполярна ідентифікація* пов'язана з усвідомленням власної ролі на рівні «я» та «ми». На рівні «ми» ідентифікація відбувається як ототожнення себе з груповою більшістю, яка може побутовувати як множинний відповідник «я» (наприклад, «українець-українці»).

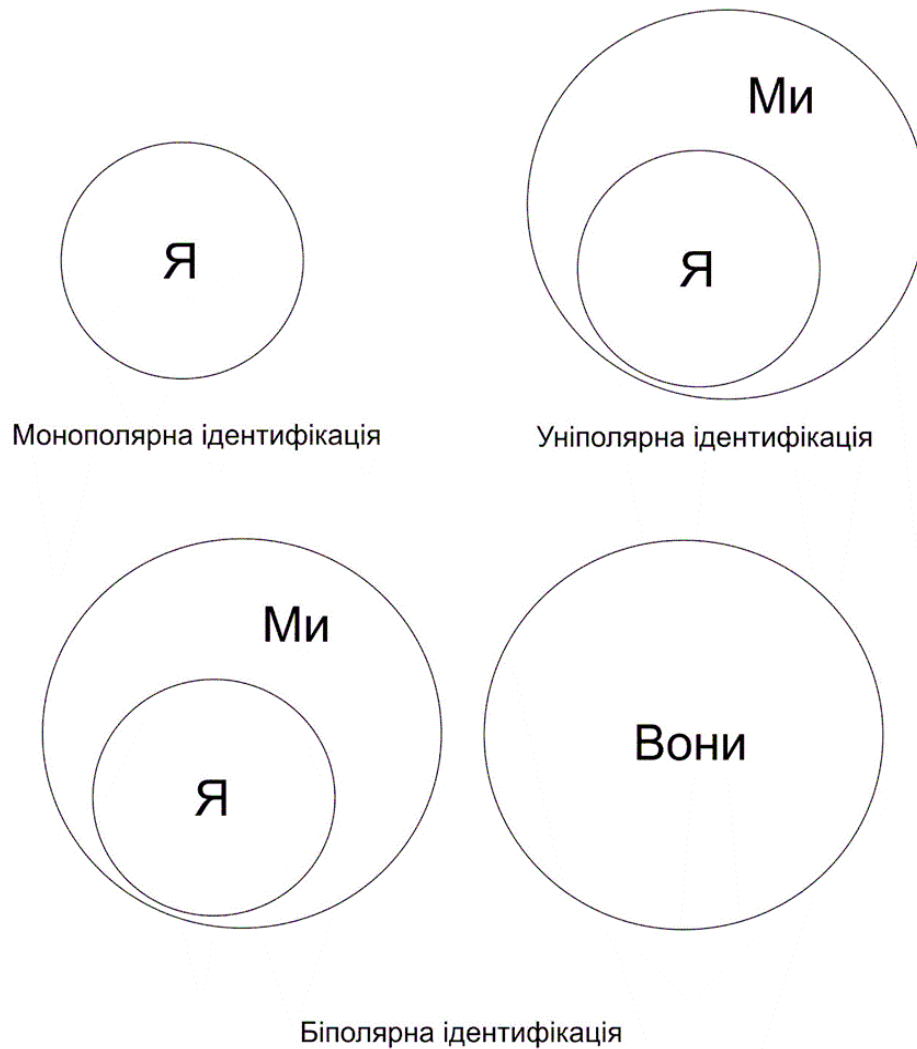

Рис. 3. Системи рольової ідентифікації

У процесі інформаційної взаємодії такий тип рольової ідентифікації передбачає орієнтацію на думку більшості та загальноприйнятну модель сприймання об'єктивної дійсності. В результаті інформаційного обміну утворена індивідуальна картина світу не повинна дисонувати з масовою. *Біполярна ідентифікація* вимагає існування в одній системі стосунків рольових позицій «я», «ми» та «вони», де позиція «вони» пов'язана з певною сукупністю контенту, який утворює антимодель світу. Опрацьована суб'єктом соціальних відносин інформація стає частиною індивідуального досвіду «я» («ми»), або входить у систему знань, яка складає основу антикартини світу. Ми розрізняємо творчий та пасивний способи інтеграції знань в індивідуальну свідомість особистості, вибір якого залежить від особистісного налаштування суб'єкта соціальних відносин на взаємодію з інформаційним контентом. Вона може мати реорганізуючий характер (зміна базової моделі світу), доповнювальний (інтеграція нових елементів у вже наявну модель) та деривуючий (руйнування усталеного імпліцитного уявлення про світ та утворення на його основі нової моделі світобудови). Сучасне суспільство орієнтоване на пасивне споживання інформації, що використовується для маніпуляцій масовою свідомістю, формування особистісно деструктивної і суспільно небезпечної активності.

З позицій творчої конструкторології В. О. Моляко творчість є найбільш потужним механізмом адаптації людини в сучасному інформаційному середовищі. Творчість дає можливість людині опрацьовувати зміст контенту, конструювати модель світу через призму власного досвіду, робити знання особистісно важливими. Вона унеможливорює пасивне споглядання та є інструментом інтелектуального і духовного пізнання світу, що в поетичній та науковій спадщині В. О. Моляко постає перед нами як «рятувальне коло» сучасної людини та людства загалом.

У результаті теоретико-методологічного аналізу проблеми формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві ми виокремили стратегії особистісного світосприйняття в уніполярних, монополярних та біполярних системах рольової ідентифікації. Пересічний член сучасного інформаційного суспільства постійно включений в інформаційну мережу, що призводить до динамічного оновлення його картини світу, виводить її на глобальний рівень структурування та смислового наповнення.

У другому розділі *«Взаємодія з цифровим інформаційним простором та проблеми соціальної віртуалізації особистості»* представлено результати емпіричних досліджень, які відображають специфіку формування картини світу у процесі взаємодії з сучасними цифровими ЗМІ та цифровими соціальними мережами. Розкривається динаміка зміни споживання інформації особами юнацького віку, пояснюються причини розвитку інформаційної залежності та її впливу на соціальну життєдіяльність особистості. Представлено результати експериментального вивчення впливу рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора на атрибуцію властивостей інформації, ставлення до змісту та його інтеграції в індивідуальну картину світу.

В умовах сучасного інформаційного суспільства пересічна особистість постійно перебуває в контексті основних подій глобалізованого світу. Технологічні засоби зв'язку дають можливість отримувати інформацію з різних джерел та від різних користувачів, які мешкають у різних куточках Землі. Взаємне співіснування спільноти неможливе без обміну думками, ідеями, суб'єктивними враженнями, фактами та гіпотезами. Саме тому ключовою ознакою соціалізації особистості є формування потреби брати та віддавати інформацію, що забезпечується на психологічному рівні процесами спілкування, мислення, відчуття (перцепції) тощо. Потреба в інформаційній взаємодії з іншими членами соціального утворення іноді перевершує нагальні, об'єктивні потреби людини у знаннях для вирішення поточних завдань. У таких випадках зміст інформації нівелюється, а на перший план виступає сам процес споживання чи передачі інформації. Появу інформаційного суспільства ініціювало стрімке збільшення та оновлення знань; науково-технічний прогрес дозволив розширити побутові можливості пересічної особистості та доступу до них.

Результати досліджень, проведених у 2014 та 2018 роках, свідчать про зміни у використанні інформаційних медіа особами юнацького та підліткового віку. Аналіз емпіричних даних дослідження 2014 року свідчить про те, що більшість юнаків та підлітків сприймають телебачення як засіб масової інформації та основне джерело отримання суспільно важливих знань (79.39%).

Відсоткове співвідношення відповідей на перше питання «які з перерахованих медіа ви вважаєте засобами масової інформації (телебачення (79.39%), радіо (44.4%), преса (54.76%), публічні бібліотеки (9.32%), web-ресурси (37.40%), соціальні мережі (44.72%), телефонні сервіси (5.04%), пошта (e-mail) (8.26%), пошукові системи (26.45%)) дає можливість побачити, які медіаресурси на рівні масової свідомості юнаків сприймаються як ЗМІ. 30,58% і 32.7% респондентів вважають, що e-mail і телефонні сервіси (дзвінки, SMS тощо) не належать до засобів масової інформації, оскільки вони використовуються як засіб міжособистісного спілкування і передають конфіденційну інформацію. Найчастіше досліджувані користуються соціальними мережами (77%), пошуковими системами (72%) і web-ресурсами (65%); найрідше слухають радіо (25%), читають пресу (32%) і користуються публічними бібліотеками (34%). Можемо констатувати, що сучасні юнаки основну інформацію, яка формує їх світогляд і картину світу, отримують з Internet-ресурсів, які є найбільш глобалізованим телекомунікаційним засобом. Вони вважають, що публічні бібліотеки поширюють найбільш об'єктивну інформацію (повністю об'єктивна інформація – 22.61%, в більшості об'єктивна – 27.83%, частково об'єктивна – 25.22%). Також досліджувані вважають, що телебачення транслює об'єктивну інформацію (в більшості об'єктивна – 29.84%, частково об'єктивна – 28.23%). Тобто ці джерела інформації прирівнюються за показником об'єктивності, хоча телебачення має більше можливостей для спотворення об'єктивної дійсності та маніпуляцій масовою свідомістю. Високі оцінки за цим критерієм також мають цифрові пошукові системи і web-ресурси.

У повсякденному житті досліджувані постійно дивляться телевізор (58.54%), використовують пошукові системи (70.25%) і соціальні мережі (76.67%); у меншій мірі користуються публічними бібліотеками (28.81%) і читають пресу (39.32%). Ми можемо констатувати, що молодь в основному отримує інформацію про навколишній світ не з офіційних видань як джерел найбільш об'єктивної інформації, а з електронних ресурсів, які за результатами опитування є найбільш необ'єктивними. Рівень кореляційного зв'язку між результатами відповідей на питання «Які інформаційні медіа, на вашу думку, транслюють найбільш об'єктивну інформацію?» та «Які інформаційні ресурси ви використовуєте у повсякденному житті?» знаходиться на рівні ($p = - 0,24$), що свідчить про те, що досліджувані найчастіше використовують ресурси, які, на їх думку, транслюють необ'єктивну інформацію. Доступними інформаційними ресурсами, на думку досліджуваних, є соціальні мережі (76.67%), електронні пошукові системи (70.25%) і телебачення (58.54%); найменш доступними публічні бібліотеки (28.81%) і преса (39.32%). Особи юнацького віку вважають, що використання бібліотек і читання періодичних видань вимагають особливих зусиль, що схиляє їх звертатися до найбільш доступних засобів інформаційної комунікації – цифрових соціальних мереж і телебачення, які транслюють загальноновживані моделі сприймання. Суб'єктом інформаційної діяльності в Internet-мережі можуть бути як люди, які мають спеціальну підготовку, так і ті, що можуть дезінформувати як навмисно, так і через природне спотворення змісту.

Досліджувані використовують інформаційні ресурси в середньому 3 години на добу, що може свідчити про залежність від них та необхідність споживання інформації незалежно від поточних або довгострокових завдань. Третину часу, відведеного на споживання інформації, досліджувані витрачають на перегляд телевізора (65 хв.), споживання текстової інформації (120 хв.) та перебування в мережі Internet (140 хв.). Джерелом найбільш об'єктивної інформації, на думку досліджуваних, є публічні бібліотеки (18.18%) і пошукові системи (12.82%), досить високий відсоток довіри до телебачення (7.69%); з іншого боку низькі показники у радіо (2.65%), телефонних сервісів (2.80%) і преси (3.67%).

На питання «Які інформаційні медіа можуть бути використані з метою пропаганди?». Досліджувані вважають, що найбільш загрозливими є телебачення (60.00%) і преса (55.08%), а ось Internet-комунікаційні засоби: цифрові соціальні мережі (43.80%), web-ресурси (31.30%) і пошукові системи (27.35%) сприймаються більш безпечними, хоча вони вважаються найбільш загрозливими у плані впливу на масову свідомість. Серед перерахованих змістових областей контенту найпопулярнішими є «новини в державі» (40.32%), «інформація, яка стосується особистого добробуту» (33.33%), «самоосвіта і науково-популярна інформація» (34.71%); найменш цікавими є «спорт» (7.44%), «події за кордоном» (15.38%), «наука і освіта» (17.07%). Оцінюючи засоби масової інформації за критеріями доступності, змістовності інформації, якості трансляції тощо. Досліджувані констатують, що найбільш важливим для них є зміст інформації (27.2%), об'єктивність (28%) і доступність (29.6%). Найнижчі оцінки отримали критерії – можливість зворотного зв'язку (0.8%), якість трансляції (4.2%), відсутність необхідності фізичних і психічних зусиль для переробки та сприйняття інформації (4.1%).

За результатами дослідження 2018 року ми зафіксували зміни у споживанні інформації особами юнацького віку. Досліджувані до засобів масової інформації відносять телебачення (76%), соціальні мережі (36%), пресу (50.4%). Незначно зростає роль публічних бібліотек та web-ресурсів (ресурсів Internet окрім соціальних мереж), проте їх, як і 2014 року, не розглядають як засоби масової інформації. До засобів масової інформації не відносять телефонні сервіси та листування (традиційне та e-mail). З метою задоволення інформаційних потреб досліджувані найчастіше використовують цифрові соціальні мережі та пошукові Internet-системи, частка їх використання, порівняно з іншими інформаційними ресурсами, зростає. Найменше використовують публічні бібліотеки та радіо. Ми можемо зробити висновок, що ті інформаційні ресурси, які досліджувані вважають засобами масової інформації, є домінуючими у процесі інформатизації молоді та формування їх картини світу.

Найбільш об'єктивну інформацію, на думку досліджуваних у 2018 році, транслюють публічні бібліотеки 20.59% проти 22.6% у 2014 році. Більшість досліджуваних вважає, що всі інформаційні ресурси поширюють частково об'єктивну інформацію. За критерієм доступності зростають показники соціальних мереж (доступні для 93% досліджуваних) та web-ресурси (73%). Порівняно з 2014 роком зростає показник доступності майже усіх запропонованих для оцінювання інформаційних ресурсів (окрім традиційного та електронного листування).

Досліджувані найбільше довіряють публічним бібліотекам (23.2%) як джерелу правдивої та достовірної інформації, інші джерела інформації мають показник довіри на рівні (10-4%). Загалом, найбільше відповідей було отримано за показником «деякою мірою довіряю» (35-45% по кожному інформаційному ресурсу) та «низький рівень довіри» (20-30%). Кореляційний зв'язок між числовими результатами відповідей на питання «Які інформаційні ресурси транслюють найбільш об'єктивну інформацію?» та «Яким інформаційним джерелам ви довіряєте як джерелу достовірної та правдивої інформації?» залишається на рівні ($p=0,34$), що свідчить про довіру досліджуваних лише до тих інформаційних ресурсів, які поширюють правдиву та достовірну інформацію.

Проте між числовими результатами відповідей на питання, які стосувалися оцінки об'єктивності інформаційних ресурсів та частоти їх використання, рівень кореляційного зв'язку залишається на рівні $p= -0,19$. Досліджувані, як і за результатами 2014 року, найчастіше використовують ті ресурси, які вважають найменш об'єктивними та яким найменше довіряють.

Зростає суб'єктивне задоволення використання інформаційних ресурсів для задоволення потреб молоді. Найбільш ефективними в цьому плані залишаються цифрові соціальні мережі (32,4%) та пошукові системи (29%). Найменш ефективними є преса (7,53%), телефонні сервіси (5,7%) та радіо (7,35%). Усі запропоновані ресурси поодиночі лише частково задовольняють інформаційні потреби досліджуваних, тому вони використовуються комплексно. Досліджувані звикли отримувати інформацію різного змісту та тематичного спрямування з різних джерел.

Досліджувані у середньому 67 хв. щодня споживають телевізійну продукцію та 144 хв. споживають інформацію з електронних інформаційних медіа (соціальні мережі, блоги, web-ресурси), у тому числі 89,7 хвилин приділяють перегляду текстової інформації (читання книг, газет, блогів, web-ресурсів тощо). У загальному, споживання інформації з 2014 по 2018 р. р. збільшилося, зменшення часу на споживання інформації спостерігається лише у випадку текстового контенту. Серед запропонованих властивостей інформаційних медіа для досліджуваних на першому місці знаходиться зміст інформації та її актуальність, доступність використання та легкість сприйняття змісту. Найменш важливим для досліджуваних є можливість зворотного зв'язку з комунікатором та якість трансляції.

Утворення потужної Internet-мережі не лише покращило якість життя пересічної особистості, воно призвело до формування ряду деструктивних соціальних феноменів, які порушують нормальний психосоціальний розвиток особистості. Internet-залежність на сьогоднішній день є різновидом інформаційної залежності, яка для пересічних учасників інформаційного суспільства перетворюється з патологічного адиктивного розладу у певну норму життя в цивілізованому світі (це стосується осіб підліткового та юнацького віку, які соціалізуються в цифровому інформаційному середовищі настільки ж продуктивно, як і в реальному світі). Ми емпіричним шляхом зафіксували відмінності прояву Internet-залежності в осіб підліткового, юнацького та дорослого віку (період середньої дорослості). Досліджувані юнацького та підліткового віку (за результатами дослідження 2014 року) мають приблизно однаковий рівень Internet-залежності (46% та 42%); значна частина досліджуваних має схильність до Internet-залежності (47% та 40%).

Не схильних до розвитку залежності від цифрової мережі серед досліджуваних юнацького віку виявилося більше, ніж серед підлітків (табл.1). Досліджувані віку ранньої та середньої дорослості мали високий показник відсутності залежності від мережі Internet (41%) та відносно у невеликій кількості осіб, які брали участь у дослідженні, було діагностовано схильність до залежності (35%) та явно виражену залежність (24%). За результатами дослідження 2018 року за шкалою А.Є. Жичкіної було виявлено, що загальна кількість осіб, які мають Internet-залежність та схильні до неї, по трьох групах вибірки, збільшилася.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз проявів Internet-залежності за шкалою А.Є. Жичкіної

	Підлітковий вік (n=60)		Юнацький вік (n=60)		Вік ранньої та середньої дорослості (n=60)	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Internet-залежні	46%	54%	42%	49%	24%	27%
Схильні до Internet-залежності	47%	34%	40%	37%	35%	49%
Не мають Internet-залежності	7%	12%	18%	14%	41%	24%

Серед досліджуваних підліткового віку ми спостерігали найбільше відсоткове зростання кількості осіб, що мають Internet-залежність. Серед досліджуваних віку ранньої та середньої дорослості збільшилася кількість осіб, які схильні до Internet-залежності (з 35% до 49%); зменшилася кількість осіб, що не мають залежності від мережі. Досліджувані починають надавати перевагу більш економічно доступним та мобільним пристроям користування Internet-сервісами. Було зафіксовано, що найбільша кількість осіб, яким важко здійснювати особистісний самоконтроль під час користування мережею Internet, виявлена серед осіб юнацького віку, найменша кількість – серед досліджуваних віку ранньої та середньої дорослості. На основі зрізів 2014 та 2018 року ми визначили, що загальна здатність контролювати свою поведінку під час користування мережею зростає (табл.2.).

Таблиця 2

Результати дослідження Internet-адикції за методикою К. Янг «Тест-опитувальник вивчення Internet-залежності»

	Підлітковий вік (n=60)		Юнацький вік (n=60)		Вік ранньої та середньої дорослості (n=60)	
	2014	2018	2014	2018	2014	2018
Досліджувані, в яких розвинені навички самоконтролю в мережі	16%	21%	26%	32%	70%	61%
Досліджувані, які мають надмірні захоплення від мережі	72%	70%	58%	54%	28%	33%
Досліджувані, яким важко здійснювати контроль діяльності в мережі	12%	9%	16%	14%	2%	6%

Це свідчить про підвищення інформаційної культури населення та адаптивних властивостей у віртуальному просторі (розвиток критичності мислення, навички тайм-менеджменту, самообмеження у споживанні інформаційного контенту). Рольові позиції, які використовують пересічні громадяни під час взаємодії з іншими суб'єктами соціальних відносин, вимагають специфічного ставлення до інформаційного контенту, який опосередковує цей процес або його ініціює. Однаковий за формою, він може по-різному репрезентуватися в картині світу особистості залежно від того, хто є її суб'єктом (або яка з ролей у певний момент є актуалізованою). Особистісне ставлення до інформації залежить від того, яка модель стосунків вибудована в певний момент між соціальною роллю реципієнта та суб'єкта, який вступив у процес інформаційного обміну.

Кожна рольова диспозиція на рівні масової свідомості певним чином взаємодіє з іншими ролями відповідно до поширених у суспільстві моделей сприймання, а тому вимагає від виконавців певної поведінкової та когнітивної послідовності у здійсненні соціальної активності. В типових ситуаціях взаємодії з навколишнім середовищем пересічна особистість вступає у взаємодію з іншими учасниками в межах тієї рольової позиції, яку вона займає у певний момент. Стратегія інформаційної взаємодії з іншим суб'єктом соціальних відносин залежить від геополітичного, соціально-економічного та ситуативного контекстів.

Нами було встановлено, що досліджувані юнацького віку усвідомлюють такі основні диспозиційні ролі: 1) етнонаціональні (91%): «українець(ка)»; 2) соціально-професійні (90%): «студент(ка)», «психолог», «філолог», «менеджер», «правник» тощо; 3) гендерні (90%): «хлопець/дівчина», «чоловік/жінка»; 4) родинні (74%): «брат/сестра», «чоловік/ дружина», «син/донька» 5) релігійні (14%): «християнин», «православний/ католик», «віруючий(ча)»; 6) особистісні (13%): «чемний(на)», «класний, кльовий, продвинутий», «красивий(ва)», «людина» тощо; 7) соціально-політичні (4%): «патріот», «член ГО», «громадський активіст» тощо.

За результатами нашого дослідження було з'ясовано, що 82% досліджуваних, які використовували ідентифікаційну характеристику «українець», зазначали як протилежний полюс («вони») – росіяни, 16% – не вказували на це питання жодної відповіді, 2% – зазначали відповідь «поляки», «араби», «американці». Уніполярна ідентифікація не передбачає ідентифікації на рівні «вони», а в межах біполярної ідентифікації усвідомлення образу «вони» необхідне. Одна й та ж роль може перебувати в уніполярній та біполярній системі міжгрупової ідентифікації, що впливатиме на ставлення особистості до досвіду, який вона отримує у процесі взаємодії, та спосіб його інтеграції в її картину світу. В межах біполярної ідентифікації 86% досліджуваних, які ідентифікують себе як «українець/українка», в ролі групової більшості «ми» зазначають «українці», 7% – «європейці», 4% – «люди», 3% мали інші варіанти відповіді (територіальна приналежність, соціальний статус). В межах уніполярної ідентифікації всі досліджувані ототожнювали себе на рівні групової більшості «ми» з українцями. Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що статево-рольова ідентифікація також має біполярну структуру: «жінки/дівчата» – «чоловіки/хлопці» (67%). Для 33% вона має уніполярну структуру. У 2% досліджуваних осіб жіночої статі була відсутня рольова ідентифікація на рівні «ми».

Для досліджуваних чоловічої статі біполярну спільноту «вони» складають «жінки», у 26% досліджуваних такого протиставлення немає. Соціально-професійна ідентифікація також у більшості випадків має біполярну структуру. Досліджувані, які себе ідентифікували з рольовою позицією «студент» у 75% протиставляли її ролі «викладач». Для 25% досліджуваних ця рольова позиція є уніполярною. У 13% досліджуваних, які ідентифікують себе як «студент/студентка», відсутня рольова ідентифікація на рівні «ми». На рівні ідентифікації родинних стосунків нами було виявлено, що уніполярна ідентифікація у цій системі ролей є панівною. Лише 38% досліджуваних як рольову позицію «вони» виокремлюють соціально-рольове утворення «батьки». У 9% досліджуваних відсутня ідентифікація на рівні «ми».

У розвиненому суспільстві існують еволюційно доцільні ролі, які мають право виражати громадську думку з приводу певних питань, які виносяться в публічну площину. Роль «експерта», до виконавців якої можна залучити людей, які займаються державним управлінням, науковою діяльністю чи займають статусно високу позицію, передбачає можливість вільно виражати власне ставлення до певних подій та явищ і поширювати його серед цільової аудиторії. Залежно від того, хто є мовець (транслятор чи ретранслятор інформації), буде змінюватися сприйняття змісту іншими суб'єктами соціального середовища.

У суспільстві існує ряд суспільно необхідних ролей, які мають особистісні атрибути, що підвищують суспільну та індивідуальну значимість змісту, який поширюється. Ставлення до змісту інформації та надання їй атрибуту особистісної значимості змінюється відповідно до того, яку суспільно-позитивну/негативну роль виконує мовець. Ми емпірично вивчили вплив на суб'єктивну та суспільну значимість інформації рольової позиції мовця. Вдалося виокремити ряд публічних соціальних ролей, які мають підтримку серед громадськості, – «президент», «видатний науковець», «громадський діяч». Завданням досліджуваних було оцінити суб'єктивну значимість ряду тверджень: у контрольній групі досліджуваних – без рольової ідентифікації мовця, у експериментальній – зміст повідомлення приписувався певній суспільно-значимій ролі. Дослідницька гіпотеза полягала в тому, що ідентифікація публічної ролі мовця не впливає на суб'єктивну значимість інформації. Дисперсійний аналіз середніх значень прояву суб'єктивної значимості інформації в контрольній та експериментальній групах мав значення $p=0,65$. Таким чином, ми констатуємо, що на суб'єктивну важливість інформації впливає ідентифікація реципієнтом комунікативного процесу публічної ролі мовця. Середні значення свідчать, що найбільшу значимість для досліджуваних має інформація, яка ідентифікується з особою-громадським діячем ($\bar{x} = 6,3$, $t = -5,99$ при $p > 0,05$). Вони зазначають, що якщо ці питання виносяться на громадське обговорення, то вони є апріорі важливими та мають безпосереднє відношення до їх індивідуального добробуту. Громадський діяч має позитивне ставлення до себе, оскільки його публічна роль полягає в безкорисливій роботі заради добробуту всіх. Найменшу суб'єктивну довіру має інформація, яка позиціонується з комунікатором «особою-науковцем» ($\bar{x} = 5,53$, $t = -3,03$). У випадку ідентифікації реципієнтом в ролі комунікатора «Президента України» середній показник суб'єктивної значимості інформаційного повідомлення є ($\bar{x} = 6,06$, $t = -4,9$), що свідчить про те, що ця рольова позиція є вагомим для досліджуваних, оскільки має статусні повноваження для здійснення публічної інформаційної діяльності.

Цифрове інформаційне середовище на сьогоднішній день є одним з основних чинників соціалізації особистості. *Соціальна віртуалізація* – це процес персоналізації особистості в цифровому соціальному середовищі. Кожен член інформаційного суспільства певною мірою включений у цифрову інформаційну мережу, а, отже, має власний цифровий відповідник, який може бути точною копією персони або представляти образ, який лише в загальному відповідає реальній людині. Конструювання картини світу особистості відбивається в інформаційному соціальному середовищі, яке у XXI ст. майже повністю перемістилося у віртуальний простір. Сучасні соціальні мережі стали платформою для повноцінної соціальної репрезентації особистості: політичної, культурної, гендерної, релігійної.

Сучасна молодь активно використовує інформаційні ресурси мережі для отримання знань, для конструювання індивідуальної моделі світу. В соціальних мережах інформаційна стрічка, яка є ресурсом побудови картини світу, формується на основі як власних уподобань користувача, так і тих осіб, які знаходяться у статусі співрозмовників-товаришів (friends). Ми вивчили соціально-психологічний склад групи осіб, які формують інформаційний контент у соціальних мережах. У дослідженні брали участь 370 студентів, які є активними користувачами соціальної мережі. За результатами попереднього опитування вони щоденно витрачають на перегляд інформації у мережі Facebook більше 30 хвилин та мають профіль, створений не пізніше 2016 року (більше трьох років активного користування). За результатами дослідження було виявлено, що в середньому особи юнацького віку мають 590 друзів (однак крайні значення у кількості – 31 та 4897). Ми виокремили чотири категорії осіб, які входять до числа «друзів» у соціальній мережі Facebook: активне контактне оточення, пасивне контактне оточення, віртуальне контактне оточення, випадкове («сліпе») контактне оточення.

Соціальні мережі полегшили процес соціальної комунікації шляхом створення єдиного соціокультурного простору для здійснення взаємодії. Трансформується поняття «контактне середовище», під яким ми розуміємо всіх суб'єктів соціальної взаємодії у фізичній та віртуальній площині. Кількість «віртуальних суб'єктів» соціальної взаємодії збільшується на фоні глобалізації взаємовідносин особистості та суспільства загалом. Тому картина світу є відображенням як індивідуального перцептивного досвіду людини, так і досвіду інших, який транслюється в соціальних мережах та певним чином відображається в межах масової свідомості. За один сеанс користування цифровою соціальною мережею досліджувані взаємодіють з 25-60 ($\bar{x} = 32$) інформаційними блоками та з метою економії часу та ресурсів вдаються до спрощеного методу обробки інформації: аналіз текстових заголовків зустрічається у 6% випадків, аналіз текстових заголовків та супроводжуючого зображення (43%), вибіркового аналізу тексту, заголовку та зображень (34%), повний аналіз тексту та зображень (17%). Цифрове віртуальне середовище є продуктом глобалізації світу у результаті технологічного та культурного прориву особистості, площиною для спільної життєтворчості та культурного самоконструювання. Для пересічних громадян межа між фізичним та віртуальним світом настільки тонка та інколи недиференційована, що в процесі здійснення актів соціальної життєдіяльності відбувається екстраполяція фактів, закономірностей, зв'язків цифрового світу на фізичний.

Відображення навколишнього світу на рівні індивідуальної свідомості відбувається на основі вихоплювання з безкінечного інформаційного потоку суспільно важливих змістових блоків, які на основі спільних моделей сприймання організовуються в суспільну картину світу.

У результаті проведених досліджень ми можемо зробити висновки, що пересічні члени інформаційного суспільства постійно включені в інформаційну мережу, збільшується тривалість взаємодії з інформаційним простором та знижується продуктивність. Цифрові соціальні мережі стали платформою для глобального об'єднання соціальних спільнот та окремих індивідів, спричинили необхідність включення у глобальний контекст світосприйняття.

В третьому розділі **«Стратегії особистісного світосприйняття. Інформаційна культура в умовах світової глобалізації»** піднімається проблема стратегіальної організації особистісного світосприйняття в умовах світової глобалізації та розкривається зміст її особливостей. Описано вплив рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора на стратегію інтеграції інформаційного змісту в індивідуальну картину світу особистості. Розкрито зміст поняття «інформаційна культура», розроблено методологію дослідження інваріантів професійної діяльності державних службовців. Проаналізовано рівень розвитку технологічного та соціально-психологічного рівнів інформаційної культури представників соціономічних та технономічних професій.

Природа людського світосприйняття завжди тяжіє до константності та однорідності аналізу типових за своїм змістом ситуацій, що зумовлює певну внутрішню пізнавальну ригідність у пересічних споживачів до нового досвіду. Пересічна людина оцінює новий досвід на основі попереднього, намагається пристосувати його до тих інструментів пізнання, які зазвичай використовує в повсякденному житті. *Стратегія світосприйняття* (взаємодії з інформаційним змістом) – це налаштування особистості щодо інформаційного контенту, який залежить від того, яку рольову позицію займають реципієнт та комунікатор у межах конкретного часово-просторового континууму. Ставлення до інформаційного контенту залежить від тієї ролі, яку виконує особистість в окремій соціальній ситуації: зміна ситуації або її умов призводить до зміни ролі. В більшості публічних ситуацій індивід виконує ту роль, яка є найбільш релевантною стосовно її умов та ролі інших суб'єктів, які у ній перебувають. Соціальні очікування щодо рольової поведінки (функцій ролі) є основою примусової ідентифікації реципієнта мовлення. В кожній окремій ситуації пересічна людина є тим, ким її хочуть бачити інші, і в окремих (як правило не публічних) ситуаціях особистість залишається сама собою та сприймає світ безвідносно міжгрупових орієнтирів «ми». В умовах стрімкої глобалізації сучасного світу більшість соціальних ситуацій, які так чи інакше формують картину світу пересічної людини, є публічними, а отже вимагають певної рольової послідовності в сприйнятті інформаційного контенту через призму ролі та стратегій світосприйняття, які для цієї ролі є властивими. В етнонаціональній системі інформаційної взаємодії залежно від того, яку національність приписує реципієнт комунікатору, буде залежати спосіб взаємодії з інформаційним контентом (табл. 4).

За результатами статистичного аналізу ми приходимо до висновку, що зміна рольових позицій в етнонаціональній системі ідентифікації призвела до статистично значимої зміни кількості осіб, у яких домінувала стратегія «сегрегації», та не вплинула на кількісне співвідношення осіб, які орієнтовані та стратегію «ексклюзії». Відсоток досліджуваних, які використовують стратегію «інклюдії», найнижчий серед досліджуваних та не має статистичної значимості. У біполярній статево-рольовій системі стосунків «ми-чоловіки» та «вони-жінки» провідними є стратегії «інтеграції» (43%) та «інклюдії» (25%).

Таблиця 4

Рівень статистичної значимості відсоткового розподілу використання стратегій особистісного світосприйняття в етнонаціональній системі ідентифікації

Стратегії особистісного світосприйняття	Примусова ідентифікація «ми-українці, вони - росіяни»	Примусова ідентифікація «ми-українці, вони - поляки»	φ	p
Інклюдія	12%	18%	0,2600	$p \leq 0,3$
Ексклюзія	26%	26%	0,0500	$p \leq 0,5$
Сегрегація	39%	19%	0,0015	$p \leq 0,02$
Інтеграція	23%	37%	0,5281	$p \leq 0,6$

Було виявлено, що в системі статево-рольової ідентифікації чоловіки схильні до інтеграції досвіду «жінок» у власну картину світу, пошуку спільних точок бачення навколишнього середовища. Примусова ідентифікація в межах етнонаціональних стосунків («ми – українці; вони – росіяни») призводить до статистично значимої зміни відсоткового розподілу осіб, які використовували стратегії інтеграції та інклюдії ($p \leq 0,001$).

Ідентифікація мовця в системі етнонаціональної взаємодії призводить до використання в цій системі стосунків та інформаційного обміну стратегії «сегрегації» (46%) та «ексклюзії» (34%). Здатність оперувати великою кількістю інформаційного контенту, яку ми визначили як суспільну необхідність, стає основою особистісної та професійної успішності в сучасному інформаційному суспільстві. Віртуалізація соціальних відносин призвела до необхідності бути компетентним у сфері використання інформаційних технологій. Ми пропонуємо дворівневу структуру інформаційної культури особистості: технологічний та соціально-психологічний рівні (рис. 3). Їх формують інваріанти соціально-професійної діяльності, які забезпечують основні етапи взаємодії особистості з інформаційною мережею в процесі професійної та інших видів соціальної активності. Уміння вчитися, освоювати нові знання та досвід ми розглядаємо як інтегральну компетенцію, яка пов'язує між собою соціально-психологічний та технологічний рівень інформаційної культури.

Рис. 3 Дослідницька модель рівнів інформаційної культури особистості

У межах нашого дослідження соціально-професійні інваріанти, які входять до складу інформаційної культури особистості, формують два принципові відмінні рівні інформаційної культури особистості: технологічний та соціально-психологічний. Під час реалізованого нами наукового проєкту «Оцінювання ринку управлінських державних послуг та функціональної й компетентнісної спроможності державної служби та держслужбовців в Україні» у складі науково-дослідної групи (О. М. Балакірева, Д. А. Дмитрук, Р. Я. Левін, І. І. Локтева, І. О. Тітар, Л. С. Романовська, Е. А. Афонін, Н. О. Алюшина) було розроблено методологію дослідження фахової компетентності представників соціономічних професій.

В її основі лежить структурно-латентний підхід та метод логічного квадрата П. Лазарсфельда. Порівнюючи результати дослідження держслужбовців та зайнятих в ІТ-сфері, ми можемо зробити декілька висновків щодо розвитку в них інформаційної культури на основі кількісного та відсоткового аналізу, у яких були сформованими або залишаються на рівні формування компетенції, що входять до її складу (табл.5). Інтегральна діяльнісна компетенція, яка є частиною як технологічного, так і соціально-психологічного рівнів інформаційної культури, розвинена у 64% програмістів та зайнятих в ІТ-сфері проти 32% у державних службовців. Це пояснюється тим, що технологічні зміни в ІТ секторі відбуваються швидко, що змушує його представників постійно розвиватися та вивчати новий досвід. Технологічний рівень інформаційної культури краще розвинений у програмістів, оскільки діяльнісна сутність їх професійної діяльності опосередкована взаємодією з ІКТ та передбачає певні операції з інформацією. В цілому в досліджуваних обох груп інформаційна культура знаходиться на етапі формування. На вищому рівні розвинені ті компетенції, які стосуються технологічного рівня інформаційної культури: уміння працювати з інформацією та «здатність до використання ІКТ у професійній діяльності». Соціально-психологічний рівень інформаційної культури залишається на низькому рівні, оскільки компетенції, що входять до її складу, у більшості є не сформованими або знаходяться на етапі формування.

Розвиток інваріантів інформаційної культури представників соціономічних та технономічних професій

Найменування компетентності	Рівень сформованості компетенції					
	Не сформована компетенція		Компетенція на етапі формування		Сформована компетенція	
	1*	2	1	2	1	2
Робота з інформацією	14%	4%	47%	47%	47%	64%
Використання ІКТ у професійній діяльності	7%	5%	34%	34%	34%	86%
Навчання та освоєння нових знань та досвіду	21%	7%	32%	32%	32%	64%
Комунікація та налагодження взаємодії	10%	45%	66%	66%	66%	21%
Критичність мислення та неупередженість	39%	36%	24%	24%	24%	30%

*1 – соціономічні професії; 2 – технономічні професії

Отримані нами результати дають підстави вважати, що компетенції, які входять до складу інформаційної культури особистості, є універсальними та визначають не лише професійну, але й соціальну успішність особистості. Їх формування починається на етапі соціального становлення особистості з початком освоєння культури та включенням в інформаційне середовище. Інші виокремлені нами професійно важливі компетенції формуються в процесі виконання специфічних професійних завдань та не є обов'язковими для успішної соціальної адаптації.

Результати наших досліджень свідчать про те, що інформаційна культура є частиною загальної культури особистості. Компетенції, що входять до її складу, визначають не лише професійну, але й соціальну успішність та адаптивність. Формування компетентностей, які входять до складу технологічного та соціально-психологічного рівнів інформаційної культури, відбувається не лише в умовах конкретного професійного середовища, а починають формуватися на ранніх етапах соціалізації людини.

У четвертому розділі *«Інформаційна безпека особистості в сучасних мовах. Суспільно-історичний контекст формування картини світу особистості»* представлені дослідження історичної пам'яті українців та стереотипів міжетнічного сприйняття. Розкривається проблема інформаційної безпеки особистості в сучасних умовах. Досліджується проблема світоглядної орієнтації особистості в континуумі «ми» та «вони», описано та проаналізовано результати експериментальних досліджень орієнтації особистості на групову більшість.

Груповий тиск більшості, з якою намагається себе ідентифікувати пересічна особистість, відчувається на етапі формування індивідуального ставлення до події чи явища, яке є предметом інформаційного повідомлення.

Еталонним когнітивно-поведінковим та емоційним ставленням до чогось є думка особи, яка репрезентує групову більшість. Пересічна людина виявляється неспроможною повно та об'єктивно оцінити ситуацію, а тому в більшості випадків, покладається на узагальнене ставлення до певного об'єкта чи явища, яке популяризується інформаційною мережею соціальної спільноти. Схильність до орієнтації на групову більшість була досліджена нами у 2014 році під час вивчення психологічної детермінації політичного вибору осіб юнацького віку. Ми вибрали дві експериментальні групи, в яких здійснювався експериментальний вплив: 1) повідомлення, що, за результатами соціологічного дослідження, у виборах перемагає «Блок Петра Порошенка», 2) повідомлення, що на виборах перемагає «Радикальна партія Олега Ляшка».

Результати дослідження політичних вподобань пересічної молоді в контрольній групі (40 осіб) показують, що більшість віддає свою перевагу «Блоку Петра Порошенка» (39%) та «Радикальній партії Олега Ляшка» (25%); менш популярними залишилися «ВО Батьківщина» (10%) та «ВО Свобода» (7%) (табл. 6).

Таблиця 6

Відсотковий розподіл прихильності досліджуваних до політичних партій та блоків у експериментальних групах

Політичні партії та блоки	Контрольна група		Перша експериментальна група		Друга експериментальна група	
	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%
Блок Петра Порошенка	1	39%	1	41%	1	38%
Радикальна партія Олега Ляшка	2	25%	2	29%	2	31%
ВО Батьківщина	3	10%	3	11%	3	9%
ВО Свобода	4	7%	4	5%	4	7%
Громадянська позиція (Анатолій Гриценко)	5	5%	5	3%	5	4%
Народний фронт	5	5%	5	3%	6	3%
Партія «За мир та процвітання»	5	5%	5	3%	6	3%
Партія регіонів	6	2%	6	3%	7	2%
Самопоміч	6	2%	7	2%	8	0%
Комуністична партія України	7	0%	8	0%	8	0%
$p=$			0,001		0,01	
$r=$			0,96		0,94	

Було зафіксовано, що 5% досліджуваних на позачергових парламентських виборах віддала б свій голос за партію «За мир та процвітання», яка ніколи не існувала у політичному просторі України та була представлена в загальному списку з метою перевірки того, наскільки усвідомленим та зваженим є політичний вибір сучасних юнаків. Назва політичної партії – це перше, що піддається оцінці та критиці людини, і якщо вона пов'язана з можливістю працювати на загальне благо, яке у переддень парламентських виборів у більшості асоціюється з «миром», «добробутом» та «процвітанням», вона може розраховувати на додаткові відсотки виборчої прихильності та місця у парламенті.

Ми припускаємо, що орієнтація на більшість призвела до посилення атрибуції рис, які сприймаються досліджуваними як бажані та необхідні для політика. Досліджувані хочуть бачити в тих, хто сприймається як лідер більшості (груповий лідер «ми»), певні риси, які вважаються необхідними для забезпечення високої якості життя пересічних громадян суспільства.

Відображення навколишньої дійсності на рівні індивідуальності відбувається через призму історичного минулого, яке накладає свій відбиток на загальну картину світу людини та соціального осередку загалом. Історія в теперішньому її стані містить у собі маркери-ідентифікатори, які визначають пріоритет пізнання світу, встановлюють межі та окреслюють коло «своїх» та «чужих».

Ретроспектива минулого вибудовує перспективу теперішнього та майбутнього. Починаючи з 2014 року, відбувається формування єдиного світоглядного уявлення про те, що Україна має спільну геополітичну спрямованість з більшістю країн Євросоюзу, знаходиться в межах одного з біполярних полюсів «Ми», яке протистоїть деякому «Вони». Роль «ворога» (опозиції) теж вимальовується з історичного контексту спільної історії: для України, Польщі, Німеччини, країн Балтії ним залишається – Російська імперія та її правонаступниці – СРСР та Російська Федерація (рис. 4).

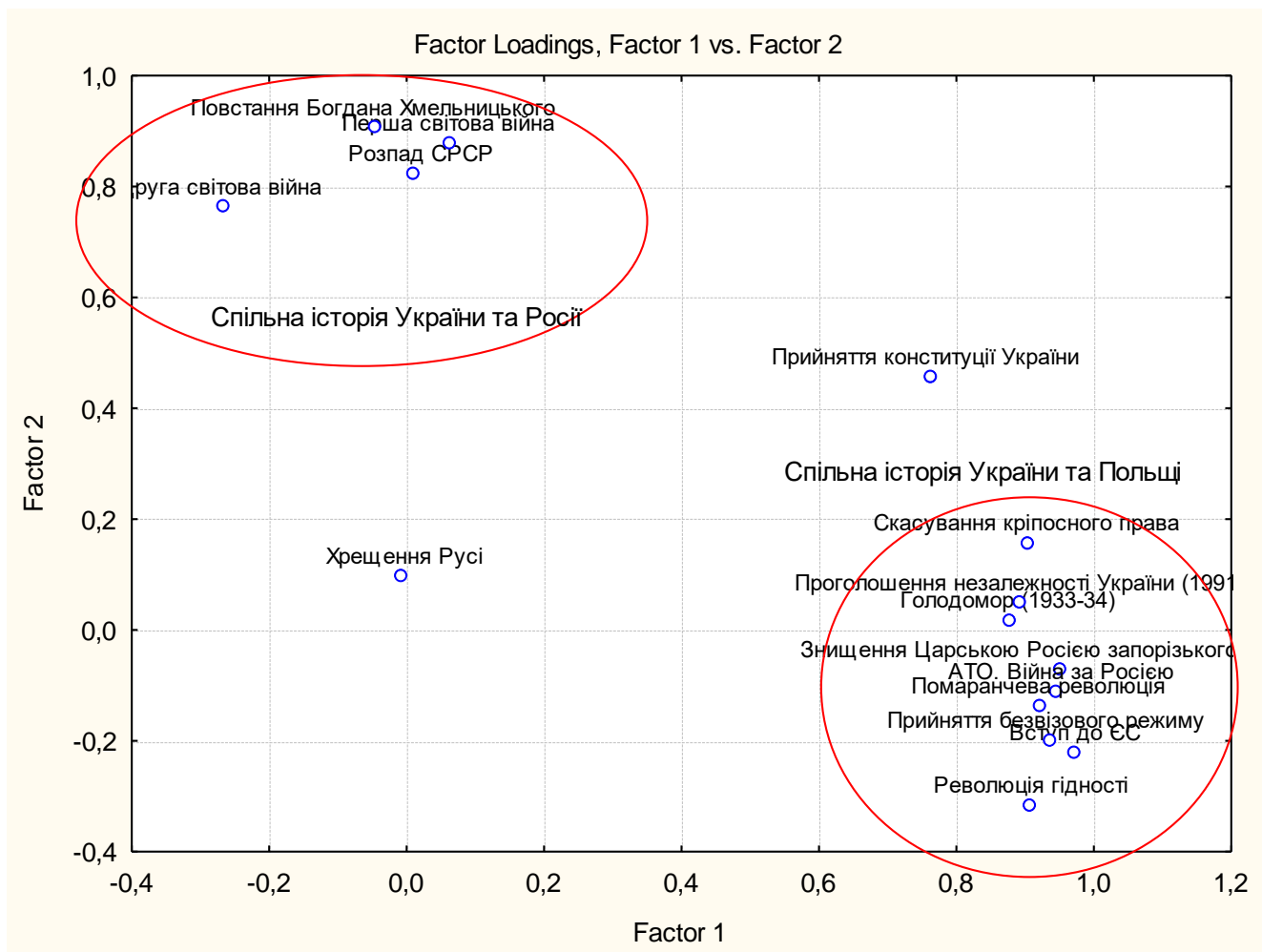

Рис. 4 Факторна модель репрезентації в картині світу досліджуваних історичної пам'яті

Етнонаціональна та статево-рольова ідентифікація в контексті соціальної еволюції є первинною відносно інших ролей. Етнічна ідентичність у сучасному глобалізованому світі і сьогодні є одним з основних атрибутів міжнаціональної перцепції. Поділяючи досвід на умовно «наш» та «чужий», формується специфічна картина світу, яка, по своїй суті, є обмеженою, але чітко стандартизованою. У свідомості українців більшість подій, які є спільними для українсько-польської історії, відображають спільне прагнення двох народів до незалежності; водночас відображають трагічні моменти спільної історії українців та поляків. Водночас у подіях, які нас об'єднують з Польщею, росіяни як етнонаціональна група виступають як «вороги» або ті, що протистояли їм у певний спосіб.

Історичні події, в яких більшість національностей відносно українців мали доброзичливе ставлення, на думку досліджуваних, є Хрещення Русі та прийняття Конституції України. Оцінка факторних ваг виокремлених факторів, свідчить про те, що поляки займають позицію друзів у межах окремого кола подій, хоча в інших вони оцінюються як супротивники.

Поляки оцінюються українцями як союзники у межах таких подій: «знищення Царською Росією запорізького козацтва», «АТО. Війна з Росією», «Вступ до ЄС», «Голодомор (1933-34 р.)». Поляки приймаються як союзники та соратники, водночас росіяни є умовними (або фактичними) ворогами. Проте, у межах подій «Друга Світова Війна», «розпад СРСР», «Перша Світова Війна», «повстання Богдана Хмельницького» росіяни сприймаються як товариші, а поляки навпаки – як кривдники.

Групова інтеграція людей відображає спорідненість уявлень, ставлення до об'єктів соціальної реальності та світоглядних позицій людей, які реалізуються в процесі спільної діяльності. Зміна логіки групового об'єднання людей під впливом різноманітних факторів неодмінно призводить до зміни соціальної архітектури спільноти. Кожен член групи може відповідати умовам логіки об'єднання декількох територіальних та соціокультурних об'єднань або вступати в конфронтацію з ними з причин її порушення, що призводить до зміни пріоритетів світосприйняття та реорганізації (деформації) картини світу.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичні узагальнення та емпіричні дослідження, які стосуються проблеми формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві.

1. Сучасне інформаційне суспільство, відкривши для себе потенціал цифрових віртуальних технологій, віртуалізує частину соціальних та державних процесів і змушує сучасну людину шукати світоглядні індикатори оцінки та аналізу інформаційного змісту, вибудовувати певну стратегію пізнання світу. При цьому якісні атрибути інформаційного контенту, який людина отримує через суспільні канали інформації, є результатом соціально-рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора інформаційного процесу. Зміст отриманої інформації інтегрується в індивідуальну картину світу людини. Хаотизація інформаційної діяльності людини та дезорієнтація на фоні суспільного протистояння змусила сучасну людину шукати світоглядні індикатори оцінки та аналізу інформаційного змісту, вибудовувати певну стратегію пізнання світу.

Якісні атрибути інформаційного контенту, який людина отримує через суспільні канали інформації є результатом соціально-рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора інформаційного процесу. Зміст інформації та його інтеграція в індивідуальну картину світу залежить від суспільного, історичного, рольового та ситуативного контексту інформаційного процесу.

2. У конкретному континуумі взаємодії з інформаційним контентом особистість здійснює світоглядну орієнтацію власної рольової позиції та ролі, яку приписує собі комунікатор. Відповідно до тієї системи рольових стосунків, у якій перебувають суб'єкти інформаційного процесу, відбувається вибір стратегії особистісного світосприйняття. Ми виокремлюємо чотири стратегії взаємодії особистості з соціальним середовищем та іншими суб'єктами соціальних відносин: сегрегацію, ексклюзію, інтеграцію, інклюзію. Поява кожної з них свідчить про збільшення ступенів свободи особистості та можливості самоконструювання власної ідентичності й унікальної картини світу. За результатами нашого дослідження ми можемо зробити висновок, що більшість пересічних громадян мають певний рівень залежності від мережі Internet, що може розглядатися як норма життєдіяльності в інформаційному суспільстві. Соціальні мережі нині є віртуальним виміром життєдіяльності людей. Вони дають можливість здійснювати комунікацію у просторі, який не має територіальних, часово-просторових та культурно-стратифікаційних обмежень, що полегшує процеси обміну інформацією.

Сучасна людина, або *homo virtualis* має можливість двічі повноцінно проживати життя у фізичній та цифровій площині, та, користуючись науково-технічними перевагами останньої, нівелювати перешкоди та вади, які виникають у процесі взаємодії з першою. За результатами нашого дослідження ми дійшли висновку, що основну масу інформаційного контенту, який ми споживаємо у цифровій соціальній мережі Facebook формує віртуальне контактне оточення, яке досить опосередковано пов'язане з користувачем соціальної мережі. До нього відносяться люди, які мають спільні зовнішні та внутрішні атрибути: расові, соціально-рольові, вікові, гендерні, мають спільне громадянство або ідеологічні переконання, спільну територію проживання. Члени інформаційного суспільства ефективно освоїли віртуальний світ та наповнили його елементами, які можуть не відповідати фізичному світу або мати інші властивості. Оскільки динамічними є не лише умови зовнішнього середовища (соціокультурні, політичні, економіко-технологічні), а й бачення людиною свого місця і ролі у соціальній системі – ставлення до інформації постійно змінюється, що проявляється у використанні специфічних стратегій взаємодії особистості з інформацією. В умовах міжгрупової конфронтації відбувається спотворення картини світу, яка є результатом зміни вектора геополітичного спрямування держави та проявляється на рівні атрибуції рис міжособистісного сприйняття та інтерпретації історичного досвіду взаємодії з представниками інших національностей. Ми встановили, що етнонаціональна ідентифікація є державоформуючою та усвідомлюється більшістю осіб юнацького віку.

Інформаційні інтервенції, які проводяться через засоби масової інформації, змінили вектор суспільного світосприйняття та зумовили сегрегацію

інформаційного контенту, який продукується суб'єктами, що входять до культурного та територіального об'єднання «вони».

У досліджуваних юнацького віку прослідковується орієнтація на цілковите покладання на віртуальну психосоціальну абстракцію «ми» відповідальності за достовірність знань, їх актуальність та значущість, що є однією з найбільших небезпек сучасності. Експериментально було досліджено, що особи юнацького віку є заручниками маніпулятивного впливу більшості, а усі акти індивідуальної активності мають корелювати з трендами уявлень соціальних угруповань, з якими себе ідентифікує особа, з їх настроями та очікуваннями.

3. Спосіб пізнання світу та інтеграції отриманого досвіту і знань у процесі соціальної взаємодії залежить від рольової позиції суб'єкта соціальних відносин та його ідентифікації з адресатом. Цілісна картина світу особистості в інформаційному суспільстві формується у континуумі «ми-вони» та складається з окремих елементів, які формуються у результаті взаємодії з певною частиною соціального середовища. Перебуваючи на рівні ситуації у певній системі стосунків з суб'єктом мовлення, відбувається вибір способу реконструювання зовнішньої об'єктивної дійсності, які оформлюється на рівні когнітивних процесів та поведінкових актів у вигляді життєвої стратегії пізнання світу. У суспільстві існує ряд суспільно необхідних ролей, що мають особистісні атрибути, що підвищують суспільну та індивідуальну значимість інформації. Ставлення до змісту інформації та надання їй атрибутів особистісної значимості змінюється відповідно до того, яку суспільно-позитивну/негативну роль виконує мовець. Нами було вивчено вплив на суб'єктивну та суспільну значимість інформації рольової позиції мовця. Ми виокремили ряд публічних соціальних ролей, що мають підтримку серед громадськості: «президент», «видатний науковець», «громадський діяч». Рольові позиції, що використовують пересічні громадяни під час взаємодії з іншими суб'єктами соціальних відносин, вимагають специфічного ставлення до інформаційного контенту, який опосередковує цей процес або його ініціює. Одна і та ж інформація, може по різному відобразитися у картині світу особистості залежно від того, хто є її суб'єктом (або яка з його ролей у певний момент є актуалізованою). Міжрольові відносини, які реалізуються у взаємних рольових експектаціях та очікуваннях, побудовані на специфічному загально груповому ставленні однієї ролі до іншої. Особистісне ставлення до інформації залежить від того, яка модель стосунків є прийнятною у суспільстві на конкретному етапі його розвитку. За результатами нашого дослідження було виявлено, що для осіб юнацького віку найбільш типовими є біполярні системи ідентифікації: етнонаціональна, статево-рольова та соціально-професійна. Статистичний зв'язок між системою ідентифікації та стратегією особистісного світосприйняття було зафіксовано в етнонаціональній системі стосунків. Нами було виявлено, що ідентифікація на рівні «українець/українка» призводить до використання стратегії сегрегації у системі взаємовідносин «росіянин/росіянка» та стратегії ексклюзії у системі «поляк/полька».

У статево-рольовій та соціально-професійній системі стосунків досліджувані схильні до використання стратегій ексклюзії та інтеграції, проте статистичний зв'язок між стратегією світосприйняття та рольовою позицією реципієнта не було

зафіксовано. В уніполярній системі рольової ідентифікації ми зафіксували найбільший відсоток використання стратегії інклюзії, яка є продуктивною та психологічно безпечною в умовах інформаційного суспільства. За умови використання стратегій сегрегації, інтеграції та ексклюзії створюються умови для формування антикартини світу, яка обмежує світосприйняття особистості та провокує виникнення міжгрупової ворожнечі і протистояння.

4. Сучасне інформаційне суспільство дає можливість пересічній особистості бути у контексті основних подій глобалізованого світу. Технологічні засоби зв'язку дають можливість отримувати інформацію з різних джерел та від великої кількості користувачів геополітичного простору. Переваги подальшого розвитку інформаційного суспільства вбачаються нами, по-перше, у доступі до знань, які дають можливість вирішувати різні життєві завдання та знаходити найбільш оптимальні шляхи їх вирішення, по-друге, здійснені різносторонньої комунікації з іншими людьми. Взаємне співіснування спільноти неможливе без обміну думками, ідеями, індивідуальними враженнями, фактами та гіпотезами, саме тому ключовою ознакою соціалізації особистості є формування потреб брати та віддавати інформацію, що забезпечуються на психологічному рівні процесами спілкування, мислення, відчуття (перцепції). Потреба в інформаційній взаємодії з іншими членами соціального утворення іноді перевершує нагальні, об'єктивні потреби людини у знаннях для вирішення поточних завдань. У таких випадках зміст інформації нівелюється, а на перший план виступає сам процес споживання чи передачі інформації. Інформаційна залежність на сучасному етапі розвитку суспільства розглядається нами як результат стрімкої інформатизації та неминучий результат змін умов життєдіяльності особистості. За результатами нашого дослідження було виявлено, що сучасні особи юнацького віку мають високий рівень інформаційної залежності, яка пов'язана з умовами їх професійної, культурної, дозвільної та інших видів соціальної життєдіяльності. Глобалізація світової спільноти призвела до появи соціальної віртуалізації – процесу персоналізації особисті у цифровому соціальному середовищі, що у свою чергу збільшило інформаційний тиск на людину, та призвело до втрати власної автентичності. У процесі реконструкції зовнішньої реальності пересічні люди опираються на загальноприйнятні моделі сприймання, які транслиуються через суспільні ЗМІ. Інформаційно-комунікаційні засоби сформували особливий тип соціальних зв'язків, який базується на усвідомленні відсутності фізичних перешкод для здійснення комунікації та взаємовідносин з іншими суб'єктами соціальних відносин. У першу чергу, причиною цього стала поява соціальних мереж, які дозволили розширити коло спілкування пересічних людей за рахунок гнучкої системи модульного самоконструювання особистості у віртуальному середовищі.

5. Однією з причин низького рівня толерантності особистості до невизначеності є висока геополітизація інформаційного змісту, усвідомлення пересічною людиною, що частина подій та явищ, які відбуваються поряд (у планетарному масштабі), є не підконтрольними для неї, проте їх наслідки та результати напряду впливають на її особисте життя.

Необхідність постійно спостерігати за тим, який фінал матимуть події, що відбуваються у нашому житті, психологічно виснажує людину, змушує займатися надлишковою інтелектуальною і пошуковою діяльністю, призводять до емоційного

вигорання. Страх майбутнього змушує не просто шукати додаткову інформацію, він змушує фіксувати будь-яку інформацію, яка оточує людину та здійснювати її пошук самостійно. Таким чином, кількість отриманої інформації буде призводити до дестабілізації внутрішнього світу особистості, зниження толерантності до невизначеності. Нами було проаналізована роль та значення інформаційної культури для забезпечення екологічної безпеки інформаційної діяльності особистості в умовах ідеологічного та інформаційного протистояння.

6. З метою наукового обґрунтування необхідності організації психологічно безпечних умов функціонування особистості в умовах сучасного інформаційного суспільства ми здійснили аналіз проблеми формування критичності мислення та його значення для налагодження функціонування особистості та вирішення життєвих завдань. За результатами нашого дослідження було виявлено, що важливою соціально-професійною компетентністю сучасної особистості є інформаційна культура, яка має технологічний та соціально-психологічний рівні. Порівняльний аналіз формування компетенцій, які входять до структури інформаційної культури: уміння використовувати ІКТ, уміння працювати з інформацією, уміння налагоджувати комунікацію та взаємодію, критичність мислення та неупередженість у представників державної служби та осіб, зайнятих в ІТ галузі показав, що їх розвиток є запорукою не лише професійної, але й особистісної успішності. Нами було зафіксовано, що технологічний рівень інформаційної культури розвинений в осіб юнацького та раннього дорослого віку на вищому рівні, порівняно з соціально-психологічним рівнем.

Перспективи дослідження вбачаються у розробці програми формування психологічної резистентності особистості до шкідливого та психологічно небезпечного інформаційного контенту, розвитку навичок самоконтролю під час взаємодії з інформаційною мережею та іншими суб'єктами соціальних відносин у її межах.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Монографії:

1.1. Кириченко В. В. Особистість у сучасному інформаційному суспільстві : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2020. 245 с. (ISBN 978-966-485-257-6)

1.2. Оцінювання функціональної та компетентнісної спроможності державних службовців: досвід і перспективи: монографія / за ред. канд. соціол. наук О. М. Балакіревої ; НАН України; ДУ « Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Електрон. ресурс. Київ, 2020. 226с. Режим доступу: <http://ief.org.ua/docs/mg/334.pdf> (ISBN 978-966-02-9304-5)

2. Навчальні посібники та методичні видання:

2.1. Кириченко В. В. Психологія інформаційної діяльності : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 130 с.

2.2. Кириченко В. В. Психологічні основи професійної адаптації та вибору професії : навчальний посібник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 110 с. (ISBN 978-966-485-183-8)

2.3. Кириченко В. В. Психологія інформаційної діяльності : навчальний посібник : 2-ге вид. перероб. і доп. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 146 с. (ISBN 978-966-485-201-9)

2.4. Кириченко В. В. Психологічні основи зв'язків з громадськістю : методичні рекомендації. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 25 с.

2.5. Кириченко В. В. Основи інформатики та використання ЕОМ у психології : Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 59 с.

2.6. Кириченко В. В. Основи медіапсихології : методичні рекомендації. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка, 2015. 25 с.

3. Статті у фахових виданнях з психології (з них: 1 у виданнях, що індексується у Міжнародній наукометричній базі Web of Science Core Collection та 9, що індексуються у Міжнародній наукометричній базі Index Copernicus):

3.1. Кириченко В. В. Рефлексія дискретності кризових подій життєвого шляху особистості. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України* / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. Київ, 2010. Том 11. Вип. 3. С.132–137.

3.2. Кириченко В. В. До проблеми розвитку цінностей свідомості у контексті аналізу рефлексії дискретності життєвих подій. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія*. Харків : ХНПУ, 2010. Вип. 37. С. 162–168.

3.3. Кириченко В. В. Екологічні аспекти інформаційної безпеки суспільства. *Наука і освіта*. 2014. №5. С.146–150

3.4. Кириченко В.В. У пошуках людської душі. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2014. Т. XII. Випуск 20. С.116–123

3.5. Кириченко В. В., Марчук К. А. Літературне полотно життя. *Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Київ : Видавництво «Фенікс», 2015. Т. XII. Випуск 21. С. 124–132

3.6. Кириченко В. В. Історичний еккурс та сучасні погляди на психологічні проблеми профорієнтації. *Теоретичні та прикладні проблеми психології: Збірник наукових праць Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. Сєверодонецьк, 2015. №2(37). С.203–213

3.7. Кириченко В. В. Політичний вибір особистості: формування позиції «за» та «проти». *Проблеми політичної психології* : зб. наук. праць / Асоціація політичних психологів України, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України ; [редакційна колегія: Л. А. Найдьонова, Л. Г. Чорна, І. Г. Батраченко та ін.]. Київ : Міленіум, 2015. Вип. 2 (16). С. 349–360

3.8. Кириченко В. В. Феноменологія ціннісно-рольової готовності до роботи у системі державної служби. *Теоретичні та прикладні проблеми психології*. 2015. №3 (38). Т.2. С.165–173

3.9. Кириченко В. В. Теоретико-методологічна концептуалізація ідеї інклюзивного суспільства. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць

Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс». 2016. Т. XII. Випуск 22. С.125–133

3.10. Кириченко В. В. Життя в епоху перемін. *Наука і освіта*. 2016. №5. С.107–112 (*Web of Science Core Collection*)

3.11. Кириченко В.В. Суспільна інтеграція та протистояння у межах спільної історії України та Польщі. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №1. С.45–51 (*Index Copernicus*)

3.12. Кириченко В. В. Роль засобів масової інформації у формуванні образу осіб з особливим потребами у масовій свідомості. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип. 2. Том 1. С.145–149 (*Index Copernicus*)

3.13. Кириченко В. В. Інформаційне суспільство: еволюція явища та глобалізаційна трансформація суспільного світосприйняття. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №2. С.22–26 (*Index Copernicus*)

3.14. Кириченко В. В. Наукова концептуалізація моделі становлення картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс». 2018. Т. XII. Випуск 24. С.75–94

3.15. Кириченко В. В. Рольова ідентифікація комунікатора як чинник формування картини світу в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип.3. Том 1. С.169–173 (*Index Copernicus*)

3.16. Кириченко В. В. Вікові відмінності прояву Internet-залежності (за результатами дослідження 2014 та 2018 років). *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип.4. Том 1. С.188–193 (*Index Copernicus*)

3.17. Кириченко В. В. Особливості споживання інформації особами юнацького віку (порівняльний аналіз досліджень 2014 та 2018 років). *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №5. С.62–67 (*Index Copernicus*)

3.18. Кириченко В. В. Конструювання картини світу особистості у соціальних мережах. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». 2018. Вип.5. Том 1. С.177–181 (*Index Copernicus*)

3.19. Кириченко В.В. Інваріантна модель фахових компетентностей державного службовця. *Психологія: реальність і перспективи*: Збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Вип. 12 / упоряд. : Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова; ред. кол. : Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова, В. І. Безлюдна. Рівне : РДГУ, 2019. С.114–120

3.20. Кириченко В.В. Стратегіальна організація особистісного світосприйняття. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Випуск 25. С. 119–128

3.21. Кириченко В.В. Інформаційна культура у структурі професійної компетентності державних службовців. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. Серія «Психологічні науки». 2019. Вип.2. С.113–118 (*Index Copernicus*)

3.22. Кириченко В.В. Розвиток інформаційної культури у представників соціономічних та технономічних професій. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том VI. Випуск 16. Київ-Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. С. 127–136

3.23. Гавриловська К. П., Кириченко В. В., Фальковська Л. М. Репрезентація у масовій психіці образу осіб з інвалідністю: методологічні засади дослідження. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс», 2019. Т. XII. Випуск 26. С. 75–86

3.24. Кириченко В.В. Психологічний аналіз толерантності особистості до невизначеності у сучасному інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Психологічні науки». Вип.1. 2020. С.113–118 (*Index Copernicus*)

3.25. Кириченко В.В. Розвиток інформаційної компетентності у процесі підготовки студентів ЗВО. *Актуальні проблеми психології*: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ : Видавництво «Фенікс», 2020. Т. XII. Психологія творчості. Випуск 27. С.110–117

4. Публікації у закордонних наукових періодичних виданнях, які індексуються у Міжнародних наукометричних базах CEJSH та EBSCO Databases (з них 2 статті, у виданнях внесених до переліку Польської Академії Наук з кількістю пунктів 2):

4.1. Кириченко В.В. Психологічна природа міжгрупового протистояння та еволюція суспільних відносин. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 7. Житомир-Київ-Краків : Вид. О.О. Євинок, 2016. С.312–323 (CEJSH, Польща-Україна)

4.2. Кириченко В.В. Психологическая безопасность личности в современной информационной среде. *GESJ: Education Science and Psychology*. 2017. №1(43). С.34–38. (Грузія, EBSCO Databases)

4.3. Кириченко В.В. Психологические особенности формирования картины мира в современном информационном обществе. *GESJ : Education Science and Psychology*. 2017. №2(44). С. 7–13 (Грузія, EBSCO Databases)

4.4. Кириченко В.В. Зміни стереотипів міжетнічного сприйняття українців північно-західного регіону в період з 2002 по 2015 рік. *Studia Politologica Ucraino-Polona*. Випуск 6. Житомир-Київ-Краків : Вид. О.О. Євинок, 2017. С. 137–144 (CEJSH, Польща-Україна)

5. Статті у збірниках матеріалів конференцій:

5.1. Кириченко В.В. Еколого-психологічні аспекти інформаційної діяльності суспільства : *Міжвузівський науковий семінар : «Інформаційно-психологічна безпека*

особистості як теоретична і практична проблема» (Житомир, 20 лютого 2014 року). Житомир : Житомирський військовий інститут ім. С. П. Корольова Державного університету телекомунікацій. С. 27–28.

5.2. Кириченко В.В. Психологічний аналіз прийомів інформаційного маніпулювання. *Проблеми та напрямки вдосконалення підготовки фахівців з урахуванням досвіду антитерористичної операції у східних областях України : XV наук.-метод. конф., Житомир, 21 травня 2015 р.* / М-во оборони України, Житомир. Військ ін.-т імені С.П. Корольова. Житомир : ЖВІ, 2015. С.102–104.

5.3. Кириченко В.В. Соціально-психологічна природа взаємодії особистості з інформаційним середовищем. *Толерантність як соціогуманітарна проблема сучасності: Міжнародна науково-теоретична конференція, 1-2 жовтня 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]* / ред. кол. П.Ю. Саух [та ін.] Житомир : Вид. Євенок О.О., 2015. С.71–73.

5.4. Кириченко В.В. Психологія образу ворога у масовій свідомості. *«Філософія, релігія та культура в глобалізованому світі» : Всеукраїнська науково-теоретична конференція з міжнародною участю, 23 листопада 2015 року : [матеріали доповідей та виступів]* / редкол. П.Ю. Саух [та ін.]. Житомир : Видавець О.О. Євинок, 2015. С.69–74.

5.5. Кириченко В.В. Психологія споживчої поведінки. *Прикладні аспекти психології особистісного зростання. Збірник наукових праць студентів та викладачів. Випуск 1.* / За ред. Л.П. Журавльової, Н.Ф. Портницької, Ю.Ю. Дем'янчук. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка. 2015. С. 17-24.

5.6. Кириченко В.В., Дончев Ф.А. Соціальний філогенез у призмі наукових ідей трансгуманізму. *Парадигма пізнання: гуманітарні питання*, 2015. №8 (11). С.100–109.

5.7. Кириченко В. Evolution of social perception: social-role approach. *Прикладні аспекти психології особистісного зростання: збірник наукових праць студентів та викладачів соціально-психологічного факультету.* Житомир : Житомирський державний університет імені Івана Франка, 2017. С.58–64.

5.8. Кириченко В.В. Соціологічне дослідження специфіки споживання інформації через ЗМІ юнаками та підлітками (за результатами дослідження 2014 року). *Суспільно-політичні та психологічні студії.* Вип.1/ за ред. В. Климчука, С. Лодзінського, С. Рудницького. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2017 С. 58 – 63

5.9. Кириченко В.В. Особистість у сучасному інформаційному просторі: глобалізаційні виклики ХХІ ст. *«Глобалізований світ: випробування людського буття» : Міжнародна науково-практична конференція, 6-7 жовтня 2017 року : [матеріали доповідей та виступів]* / редкол. М.А. Козловець [та ін.]. Житомир : Вид-во Євинок О.О., 2017. С. 193–196.

5.10. Кириченко В.В. Савиченко О.М., Сардаковський Я.А. Історична пам'ять українців: до проблеми психологічного вивчення українсько-польського протистояння та примирення. *Пост-травматичний стресовий розлад: дорослі, діти*

і родини в умовах війни. Міжнародне науково-практичне видання / за заг. ред. І. Маноха, Г. Собчук. Том II Варшава-Київ : ПАН Гнозис, 2018. С.43–57

5.11. Кириченко В.В. Особистість в умовах інформаційного хаосу // *Психологічні дослідження: наукові праці викладачів та студентів соціально-психологічного факультету*. Вип. 11. За ред. Ю.Ю. Дем'янчук Н.Ф. Портницької, І.М. Тичини. Житомир : Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, 2019. С.37–39

5.12. Кириченко В.В. Критичність мислення в умовах глобалізації інформаційного середовища. *Актуальні проблеми сучасної філософії та науки: виклики сьогодення*: зб. наук. праць / редкол. М. А. Козловець, Н. М. Ковтун, О. В. Чаплінська [та ін.]. Київ : КВІЦ, 2020. С.36–39

АНОТАЦІЇ

Кириченко В.В. Формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2021

У дисертації представлено теоретичні узагальнення та методологічна концептуалізація проблеми формування картини світу особистості у сучасному інформаційному суспільстві. З метою досягнення відповідного завдання нами було здійснено теоретико-методологічний аналіз проблеми функціонування особистості в інформаційному просторі, визначено основні психологічні та соціокультурні індикатори розвитку в умовах загальносвітової інформатизації та глобалізації суспільних відносин. В основному тексті роботи описані результати теоретичних та емпіричних досліджень, які стосуються проблеми формування картини світу у сучасному інформаційному суспільстві. Розроблено теоретичну модель стратегіальної організації особистісного світосприйняття в умовах глобальної інформатизації. Досліджено динаміку змін інформаційної діяльності осіб юнацького та раннього дорослого віку; досліджено особливості інформаційної та Internet-залежності цієї категорії осіб, визначено основні блоки інформаційного контенту, який споживають вони через традиційні та цифрові медіаканали. Проаналізовано стратегіальні відмінності інформаційної діяльності суб'єктів соціальних відносин залежно від рольової ідентифікації реципієнта та комунікатора інформаційного процесу. Вказано на причини зміни світоглядної орієнтації у межах етнонаціональної системи стосунків українців з іншими етнонаціональними групами (росіянами, поляками), які вплинули на штучну сегрегацію частини накопиченого досвіду.

Представлено результати досліджень розвитку соціальних та професійних компетентностей представників соціономічних та технономічних професій, які входять до складу їх інформаційної культури.

Описані закономірності та психологічні особливості життєдіяльності в умовах інформаційного хаосу та суспільної невизначеності, які впливають на процеси інформаційної діяльності особистості та збільшують рівень інформаційної залежності.

Розкрито проблему інформаційної безпеки особистості, визначено, що цифрова віртуалізація стає небезпечним фактором життєдіяльності у сучасному інформаційному суспільстві. Емпірично доведено, що міжнаціональна перцепція українців впливає на історичний та соціальний контекст інформаційних та соціальних стосунків з іншими етнонаціональними групами. Вивчено та описано феномен соціальної віртуалізації особистості, проаналізовано особливості соціальної життєдіяльності особистості у цифрових соціальних мережах.

Ключові слова: картина світу, інформаційне суспільство, інформаційні відносини, масова свідомість, засоби масової інформації, рольова ідентифікація, рольовий контекст світосприйняття, інформаційна культура, інформаційна компетентність, інформаційна психологічна безпека, стратегія особистісного світосприйняття.

Kyrychenko V.V. Formation of the person's worldview in the modern information society. - Manuscript.

Thesis for a Doctorate Degree in Psychological Sciences, Speciality 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – Institute of Psychology named after G.S. Kostyuk, The National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2021.

This dissertation presents theoretical generalization and methodological conceptualization of the problem of the person's worldview formation in the modern information society. To achieve the set goal, the theoretical and methodological analysis of the problem of personality functioning in the information space is carried out. It enables to identify main psychological and sociocultural markers of personality development in the context of worldwide informatization and globalization of social relations. In the late XIX and early XX centuries the first philosophical works appear, marking the era of social processes governed by «information capital».

The basic concepts of the information society functioning are related to the recognition of man as the highest value of knowledge and evolution in the context of current problem solving. The abovementioned requires a fundamental change in the model of social and state relations that have governed the activity of an individual since the appearance of homo sapiens.

Modern information society is characterized by a high level of social virtualization. The peculiarity of such a society lies in the high dynamics of the role of the actor of social relationships in the context of publicity. Against the backdrop of digital social networks and information infrastructure of large metropolitan areas, modern humans have less and less personal space to represent their own “self”, so they must constantly meet expectations of the environment and be guided by the collective worldview in the course of life. Our research is based on a social role approach that treats a person as an actor of social relationships.

The abovementioned approach, on the one hand, studies the system of role identities the average person develops in the process of socialization and, on the other hand, it analyses the correlation of role identity with other role dispositions. The content and value of the surrounding world image the average person has in their head depends on who at a certain point plays the role of the subject (I), how the person identifies the majority group

(we) and what the relations between the majority group (we) and the community (they) are. We offer four basic strategies for the formation of the person's worldview: the strategies of segregation, exclusion, integration and inclusion. Role identity involves the development of socio-psychological characteristics that are important in the context of individual information exchange. While speaking, ordinary people make social perceptions in view of the role played by the speaker in a particular situation.

The results of the research indicate that the roles of the recipient and the communicant determine the perception of information with its further integration into the person's worldview. At the empirical level, it has been revealed that ethno-national, socio-professional, family, and gender identities are the leading ones for adolescents. While perceiving the role of the communicant and realizing one's own position, the recipient works out a socially acceptable strategy for interaction with the world and selects an acceptable model of information organization at the level of individual consciousness. The results of our findings prove that the overall level of information dependency increase in adolescents. It is connected with the fact that nowadays teenagers are over-saturated with content. Moreover, information and communication systems have improved and become more available to an average user. In present day Internet addiction is a kind of information addiction that, for average representatives of the information society, is transformed from a pathological disorder to a certain norm of life in a civilized world.

In a developed society there are special roles that enjoy public confidence and have the right to express public opinion (attitude of the majority) on certain public issues. The evolutionarily relevant types of personality necessary for the adequate functioning of a society are characterized by a number of roles that fulfill the functions of accumulation, evaluation, dissemination of the information to the public, and initiation of the processes of public support, discussion, or denial. The roles the average citizens perform while interacting with other actors of social relations require a specific attitude to information content that influences the way they integrate their knowledge into the worldview. Within the framework of the scientific project of NASU "Civil Service Competency Framework" (2018), we have developed a method of studying invariants of professional activity of civil servants. The ability to handle a great deal of information, that is viewed by us as an evolutionarily appropriate necessity, is the basis of personal and professional success in present-day information society.

In a globalized world, ordinary members of the information society acquire experience and knowledge from a variety of sources that have a personalized author. In the social coordinate system, each ethno-national group has its own peculiar valence in relation to Ukrainians. Therefore, the attitude to the experience and its incorporation into individual or collective worldview will be different in view of the ethno-national characteristics of the communicant.

The perception of a particular national group is viewed through the prism of ethnic stereotypes that can either encourage or discourage interaction. In the context of the European integration of Ukraine, we have identified the peculiarities of changing the attribution of personality traits in relation to Polish and Russian people. We have also showed the influence of the socio-historical context on the structure of both the worldview and historical memory of the average person. Group integration reflects the affinity of ideas

or attitudes in relation to social objects and worldviews that are realized in the process of collaboration. Change in the logic of the group of actors of social relationships that can be caused by various factors will inevitably lead to a change in the social architecture of community.

Keywords: worldview; information society; informational relations; collective consciousness; mass media; role identity; the role context of the worldview; information culture; information competence; informational and psychological safety; strategy of personal perception.